

Universiteit Utrecht

NATUURLIJK!

*Een interdisciplinair advies ten behoeve van het behoud
van de Nederlandse natuur*

Auteurs

Emma Vellinga

Merit Snoeijer

Docent

Ria van der Lecq

NATUURLIJK!

Een interdisciplinair advies ten behoeve van het behoud van de
Nederlandse natuur

Universiteit Utrecht
Interdisciplinair Sluitstuk

Auteurs

Emma Vellinga
Merit Snoeijer

Docent

Ria van der Lecq

Juni 2011

Voorwoord

Dit interdisciplinaire sluitstuk is tot stand gekomen vanuit de opleiding Liberal Arts and Sciences aan de Universiteit Utrecht. Onze dank gaat dan ook uit naar alle docenten die ons gedurende de afgelopen drie jaar begeleid en geïnspireerd hebben. Door de overdracht van hun kennis en inzichten in de disciplines hebben wij ons wetenschappelijk kunnen ontwikkelen. Ria van der Lecq heeft ons vervolgens geleerd hoe we met deze disciplinaire inzichten interdisciplinair onderzoek kunnen doen. Onze welgemeende dank gaat dan ook uit naar haar voor haar begeleiding tijdens dit proces.

Daarnaast willen wij graag onze adviseurs bedanken die onze disciplinaire delen van dit sluitstuk hebben becommentarieerd en waardoor wij deze stukken nog konden verbeteren. Thijs Konijnendijk en Bregje Holleman bedankt!

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	5
1.1. Milieudefensie.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
1.2. Interdisciplinair onderzoek.....	8
2. Inzichten uit de geografie.....	111
2.1. Inleiding.....	111
2.2. Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000.....	111
2.3. Keuzes in Nederlands natuurbeleid.....	155
2.3.1. Nederlands natuurbeleid.....	166
2.3.2. Keuzes in natuurbeleid.....	188
2.4. Opties voor sturing vanuit natuurbeleid.....	20
2.5. Deelconclusie.....	22
3. Inzichten uit de communicatiekunde.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
3.1. Inleiding.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
3.2. Theoretisch kader.....	26
3.3. Yellowstone National Park.....	31
3.4. Acceptatieproces – het duale model.....	32
3.5. Betrokkenheid en brongeloofwaardigheid.....	33
3.6. De kloof.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd. 7
3.7. De waargenomen norm.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd. 9
3.8. Deelconclusies.....	40
4. Conflicten en common ground.....	43
4.1. Inzichten en conceptueel model geografie.....	43
4.2. Inzichten en conceptueel model communicatiekunde.....	44
4.3. Inzichten en modellen tezamen.....	45
5. Natuurlijk! Interdisciplinair advies.....	49
6.1. Discussie.....	51
6.2. Aanbevelingen.....	51

1. Inleiding

“Het Kabinet trekt haar handen af van de natuur door disproportioneel te bezuinigen op het natuurbeleid en tegelijkertijd door de ambities voor de natuur te verlagen. Dit past niet bij een duurzame ontwikkeling van Nederland, waarbij investeringen in het herstel van de economie, sociale rechtvaardigheid en biodiversiteit hand in hand moeten gaan”, schrijft Natuurmonumenten als reactie op het regeerakkoord (Natuurmonumenten, 2010). Onder het kopje ‘natuur’ in het regeerakkoord staat namelijk slechts:

“Een goed natuurbeheer en het op peil houden van de biodiversiteit zijn belangrijk, ook voor recreatief gebruik. De provincies krijgen meer zeggenschap over het natuurbeheer. De ecologische hoofdstructuur (EHS) wordt in 2018 herijkt gerealiseerd, onder meer door grensverlegging, strategische inzet van ruilgronden en ontstapeling van gebiedscategorieën, met maximale inzet op beheer en minimaal op verwerving. Dat kan dus betekenen dat er minder wordt aangekocht. Vooruitlopend op de herijking worden onder andere de robuuste verbindingen geschrapt. Beheer vindt bij voorkeur langjarig plaats door agrariërs, andere particulieren en terrein beherende organisaties die samenwerken om meer effectiviteit te bereiken. De programmatische aanpak stikstof (PAS) blijft nodig voor een goed samengaan van economie en ecologie. Bij de uitvoering van de opgaven voor de EHS en Natura2000 worden ruimte en toekomstperspectieven voor ondernemers zoveel mogelijk meegewogen. De rek en ruimte binnen de toepasselijke Europese richtlijnen worden optimaal benut. Uitgangspunten voor de EU-richtlijnen zijn dat economie en ecologie in evenwicht zijn en dat maatregelen haalbaar en betaalbaar moeten zijn. Nationale koppen op de Europese regelgeving worden opgespoord en verwijderd.” (VVD & CDA, 2010).

Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen beperken zich tot hun kerntaken. De kerntaken van provincies liggen op de gebieden ruimte, economie en natuur. Het aantal ambtenaren bij alle bestuurslagen wordt verminderd, onder meer door decentralisatie en taakverschuiving richting provincies en gemeenten waarbij de focus komt te liggen op de kerntaken van de provincies in het ruimtelijk en economisch domein en het natuurbeleid.

Natuur is belangrijk en moet tevens meer nationaal worden aangepakt, stelt ook het Wereld Natuur Fonds. In het WNF rapport ‘*living planet 2008*’ wordt met behulp van de *living planet index*¹ dat de biodiversiteit in de wereld met 30% is afgenomen. In gematigde zones

¹ Een indicator die de biodiversiteit in de wereld meet

daarentegen is een lichte stijging van 6% gemeten. Het betreft hier echter de ombuiging van een langdurige neerwaartse trend. Een sterke daling heeft hier de afgelopen eeuwen al plaatsgevonden waardoor de huidige biodiversiteit hier veel lager is dan in tropische gebieden. Het is volgens het WNF heel belangrijk dat men in Nederland er bewust van worden dat wij ons hier niet alleen in moeten zetten voor het behoud van wat er op dit moment al aanwezig is maar ook voor het terugbrengen van de biodiversiteit die zich in onze zone juist uitermate goed kan ontplooien (WNF, 2008).

De bezuinigingen op natuur zijn een teken van verminderde aandacht voor natuur en staan daarmee haaks op het gepropageerde belang van natuur. Na het aantreden van het kabinet-Rutte op 14 oktober 2010, zijn ook nieuwe beleidsstukken ontwikkeld die inzicht geven op de nieuwe aanpak van dit kabinet. Substantiële veranderingen zijn doorgevoerd, ook op het gebied van natuur en landschap. Het Investeringsbudget Landelijk Gebied gaat terug van 500 miljoen naar krap 200 miljoen per jaar. Dat betekent 60% minder middelen voor onder meer Nationale Parken, Nationale Landschappen, Faunafonds, verwerven gronden voor de Ecologische Hoofdstructuur, inrichten en beheer van de Ecologische Hoofdstructuur (Het Utrechts Landschap, 2011).

Milieudefensie

Aangenomen dat natuurbehoud daadwerkelijk zo belangrijk is, rest de vraag op welke manier de natuur behouden kan worden in de huidige politieke situatie. In dit onderzoek zal deze vraag dan ook centraal staan, geformuleerd als: "Hoe kan de natuur in Nederland behouden worden?" Aangezien de politiek een afspiegeling is van de samenleving, ligt de focus deels op de houding van de burgers en in hoeverre handelingen van deze maatschappij de natuur kunnen versterken. Wanneer het belang van de natuur wordt onderkend, zal op termijn ook pressie ontstaan.

In het meest recente beleidsplan van de organisatie Milieudefensie blijkt dat het zichzelf als een belangrijke schakel ziet tussen de samenleving en de overheid. "Alleen als bedrijven en de politiek er niet omheen kunnen dat véél mensen zich zorgen maken over het milieu, zullen volksvertegenwoordigers en bedrijfsleiders de juiste maatregelen nemen." (Milieudefensie, 2011). In het volgende citaat wordt duidelijk samengevat welke taken Milieudefensie als organisatie voor zichzelf ziet weggelegd en welke strategie de organisatie hierbij hanteert.

"Milieudefensie streeft al sinds 1971 een duurzame, schone wereld na waar het leven goed is en het draagvermogen van de aarde wordt gerespecteerd en ten goede komt aan de gehele wereldbevolking. Wij zien het als onze taak milieuproblemen te

signaleren, oplossingen te agenderen en die, waar mogelijk, te helpen verwezenlijken of ervoor te zorgen dat andere organisaties dat doen. Daarbij is het mobiliseren van grote groepen mensen om draagvlak te laten zien en druk te zetten een belangrijke vaardigheid van Milieudefensie.” (Milieudefensie, 2011)

Milieudefensie kan op drie manieren een rol spelen in het maatschappelijk debat. Milieudefensie kan een discussie op gang brengen over onderwerpen die anders de maatschappelijke agenda niet halen, waardoor ze onbesproken blijven. Milieudefensie vertegenwoordigt daarnaast het milieubelang en de mening van de achterban in het maatschappelijk debat om zo de uitkomst van het debat te beïnvloeden. Ook kan Milieudefensie verwijzen naar het maatschappelijk debat om politieke of bedrijfsbesluiten af te dwingen.

Om de gewenste resultaten te bereiken is er behoefte aan een gefundeerd beleidsplan van de organisatie Milieudefensie gebaseerd op recente (sociaal) geografische wetenschappelijke kennis. In het Algemeen Beleidsplan van 2006-2010 is te lezen dat Milieudefensie voornamelijk heeft ingezet op de volgende vijf thematische milieuvelden en daarmee campagnethema's: Verkeer, Globalisering & Milieu, Ruimte & Landschap, Klimaat & Energie en Landbouw & Voedsel.

De algemene doelstellingen met betrekking tot ruimte en landschap worden in dit algemeen beleidsplan beschreven als de open groene ruimte open en groen houden en de kwaliteit van de open groene ruimte vergroten. Hiertoe voerden zij drie campagnes. De eerste campagne had voornamelijk betrekking op een intensief ruimtegebruik in woningbouw en op bedrijventerreinen. De tweede campagne richtte zich op een aantrekkelijk landschap. Om verdergaande verstedelijking van het landelijk gebied te voorkomen trachtten zij de groene functies te versterken. Dat wilden zij bewerkstelligen door de waarde die mensen hechten aan het buitengebied te vergroten en daarnaast de betrokkenheid van mensen bij de nationale landschappen te vergroten. “Wij willen met regionale campagnes de betrokkenheid van mensen bij ‘hun’ nationale landschap mobiliseren” (Milieudefensie, 2011). Daarnaast richtte Milieudefensie zich tussen 2006 en 2010 op de decentralisering van het ruimtelijk ordeningsbeleid. Om dit te bereiken wilden zij gemeenten, en met name provincies, aanspreken op hun verantwoordelijkheid om in onderlinge afstemming zorgvuldig met de ruimte om te gaan (Milieudefensie, 2006, 18).

In het Algemeen beleidsplan van 2010-2015 wordt er echter een nieuw beleid zichtbaar gemaakt, waar niet vijf thema's, maar drie thema's onder de aandacht worden gebracht. De thema's duurzaam voedsel, verkeer en de verkleining van de milieugebruiksruimte van Nederland zijn veelomvattend maar het beleidsplan bevat geen

punten die zich richten op Ruimte & Landschap (Milieudefensie, 2010, 7). Binnen dit thema was voorheen ook aandacht voor het behoud van de Nederlandse natuur.

Door het wegvallen van dit actieonderdeel Ruimte & Landschap uit het beleidsplan van Milieudefensie in 2010, is dit advies gericht aan Milieudefensie. Tot 2010 richtte Milieudefensie zich nog actief op het actieonderdeel landschap en ruimte, waarbij het focuste op het belang van dit onderdeel in de nationale politiek. Door het wegvallen van dit onderdeel is naar ons inziens een gat gevallen in de belangen van Milieudefensie op dit gebied. Om actief deze belangen weer te behartigen, is het van belang dat Milieudefensie dit actiepunt weer opneemt in haar beleidsplan. Hoe invulling moet worden gegeven aan dit actiepunt Ruimte & Landschap zal in ons advies worden weergegeven. Dit omvat het resultaat van het interdisciplinaire onderzoek vanuit de geografie en de communicatiekunde.

Andere belangenorganisaties zoals bijvoorbeeld Natuurmonumenten hebben ook soortgelijke actiepunten, maar richten zich minder actief op het beïnvloeden van bestuurlijke organen bij hun belangen. Zij richten zich meer op het actieve en directe behoud van de natuur door bijvoorbeeld het inzetten van vrijwilligers bij natuuronderhoud. Door de combinatie van de disciplines geografie en communicatiekunde is dit advies daarom gericht aan Milieudefensie voor indirect (via de overheid) behoud van de natuur.

1.2. Interdisciplinair onderzoek

In dit interdisciplinaire onderzoek wordt vanuit de disciplines communicatiekunde en geografie onderzocht hoe de natuur in Nederland behouden kan worden.

Er wordt gewerkt met de interdisciplinaire onderzoeksmethode van Alan F. Repko, die benadrukt dat er gezocht wordt naar een “more comprehensive solution and explanation” (Repko, 2008).

Na een analyse en evaluatie van de disciplinaire inzichten worden de overeenkomsten en verschillen tussen deze inzichten geïdentificeerd. Vervolgens worden de inzichten geïntegreerd door het formuleren van een ‘interdisciplinary understanding’. Het antwoord op de vraag “*Hoe kan de natuur in Nederland worden behouden?*” zal worden vormgegeven in een interdisciplinair advies gericht aan Milieudefensie.

Milieudefensie wil haar doelen bereiken door mensen te inspireren, te motiveren en te mobiliseren ten behoeve van milieuresultaat (Algemeen Beleidsplan 2006-2010, 12). Door middel van inzichten uit de communicatiekunde zal worden onderzocht in hoeverre de attitude (houding) en het gedrag van de Nederlandse maatschappij ten behoeve van natuur en het natuurbeleid door een organisatie als Milieudefensie beïnvloedt kunnen worden. Er zal aandacht worden besteed aan de zogenaamde kloof tussen een positieve attitude ten

opzichte van de natuur en het daadwerkelijke natuurvriendelijke gedrag. Hiertoe worden modellen van beredeneerd gedrag gebruikt, die de relatie tussen de vorming van attitudes en daadwerkelijk gedrag van mensen blootleggen. Uitgaande van het feit dat natuur een onderdeel is van milieu, worden om deze relaties te onderzoeken theorieën omtrent milieu gebruikt om uitspraken te doen over dergelijk natuurvriendelijk gedrag.

Milieudefensie maakt volop gebruik van allerlei media om maatschappelijk debat te initiëren en beïnvloeden. In de eerste plaats uit Milieudefensie zich regelmatig via bestaande mediakanalen. Er worden opiniërende stukken geschreven, persberichten worden opgesteld en er zijn journalisten ter wille bij het maken van hun product. Bovendien heeft Milieudefensie haar eigen media: zo beheren zij verschillende websites, ontwikkelen zij het opinieblad 'Miliedefensie Magazine', verspreiden zij pamfletten en organiseren (online)debatten (Algemeen Beleidsplan 2006-2010, 10). Daarom is het belangrijk dat kennis vanuit de communicatiewetenschappen wordt gebruikt om Milieudefensie te kunnen adviseren in de juiste communicatiestrategie.

Vanuit de geografie wordt gekeken naar het onderwerp natuur in de politiek, waarbij ook wordt gefocust op de status quo van natuur en natuurbeleid in Nederland. Er wordt ook gekeken hoe de Nederlandse natuur versterkt kan worden door sturing vanuit natuurbeleid. Door dit te doen kunnen opties voor sturing gegeven worden ten behoeve van de versterking van de natuur in Nederland. Vanuit de geografie worden oplossingen geboden en manieren aangedragen om de natuur zo sterk mogelijk te maken.

De discipline geografie biedt niet alleen inzicht in het onderwerp natuur in de politiek, maar ook in het onderwerp natuur als ruimtelijk onderwerp. Het omvat en beschrijft ruimtelijke criteria waarin natuur speelt, zoals bijvoorbeeld de Ecologische Hoofdstructuur [EHS] die in hoofdstuk twee uitgebreid aan bod zal komen. Deze EHS is een belangrijk concept voor het behoud en de versterking van de natuur in Nederland en ruimtelijk inzicht hierin helpt de hoofdvraag van dit onderzoek te beantwoorden.

Verder zijn de milieuproblemen, waar Milieudefensie zich op focust, voor een groot deel ook natuur- en landschapsproblemen. Deze drie probleemfactoren (Milieu, natuur en landschap) zijn, net als de EHS, ruimtelijke verschijnselen, waardoor geografie betrokken moet worden bij dit onderzoek. Deze ruimtelijke vraagstukken en probleemfactoren kan de geografie ook benaderen vanuit verschillende ruimtelijke schaalniveaus. Ruimte is hiermee een relevante factor voor dit onderzoek, en geografie is hierdoor een onmisbare discipline voor dit onderzoek.

Door vanuit deze twee disciplines (communicatiekunde en geografie) naar het probleem te kijken geven wij een meer omvattend antwoord op de onderzoeksvraag. Het probleem is te

breed en complex om vanuit één discipline te bekijken en daarom is er gekozen voor een interdisciplinaire aanpak. De complexiteit volgt uit het feit dat het gaat om het gedrag van mensen, waarop verschillende factoren van invloed zijn, en omdat het behoud van natuur in de tegenwoordige tijd veel verandering vergt.

Andere disciplines die als potentieel relevant aangemerkt kunnen worden zijn psychologie, milieuwetenschappen en politicologie. Psychologie betreft cognitieve modellen en onderzoekt menselijk gedrag. Het punt uit deze discipline dat in dit onderzoek nodig is en gebruikt wordt, de modellen, maakt ook deel uit van de communicatiekundige theorieën, zoals in hoofdstuk 3 te lezen is. Het deel van de politicologie dat betrekking heeft op dit onderwerp is verweven in de geografie. Omdat slechts het onderwerp natuur behandeld wordt, beschikt de (politieke) geografie hiervoor over voldoende wetenschappelijke kennis. Wat ten slotte de milieuwetenschappen betreft: voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag is het niet nodig om inhoudelijk in te gaan op de daadwerkelijke processen van invloed op de natuur. Geografie biedt voldoende inzichten om de gevolgen voor het landschap en de natuur te overzien. Een laatste potentieel relevante discipline is biologie. Net als de geografie gaat biologie in op de ecologische hoofdstructuur en de biodiversiteit in een gebied. Omdat dit onderzoek gericht is op de versterking van de natuur, en dus de resultaten van de ecologische hoofdstructuur en de verbetering van de biodiversiteit, en niet de onderwerpen zelf, volstaat geografie er in een volledig beeld te geven over deze twee onderwerpen. We kunnen concluderen dat geografie en communicatiekunde de meest relevante inzichten over de onderzoeksvraag genereren en meest adequate behandeling van het probleem zullen bieden.

2. Inzichten uit de geografie

2.1. Inleiding

De Nederlandse natuur wordt door verschillende bronnen als versnipperd bestempeld (Ministerie van LNV, 2005a; PBL, 2009; Natuurmonumenten, 2010; Opdam & Wieringa, 2010). Dit wordt als negatief ervaren omdat een versnipperde natuur gelijk staat aan een zwakke natuur met een arme biodiversiteit. Het Ministerie van LNV geeft aan dat als er één duurzaam netwerk is in Nederland, er een netwerk- of metapopulatie ontstaat die de Nederlandse natuur zal versterken (Ministerie van LNV, 2005a). Met het oog op het minimaliseren van plotselinge invloeden op een bepaalde plek op de lange termijn, is daarom een ecologisch netwerk van groot belang. Er zijn in Nederland drie categorieën beschermde natuurgebieden die een ecologisch netwerk herbergen. Het gaat om eenduidig ruimtelijk begrensde gebieden onder de Ecologische Hoofdstructuur [EHS], Natura 2000-gebieden en de beschermde natuurmonumenten zoals Nationale Landschappen en Parken.

In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens de Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000 besproken waarbij de focus ligt op de beste manier van omgang hiermee ten behoeve van de versterking en het behouden van de Nederlandse natuur, omdat het volgens de 'Handreiking bestemmingsplan en natuurwetgeving' van het ministerie van LNV uit 2005 "inmiddels algemeen geaccepteerd is dat voor het behoud van een hoge biodiversiteit in Nederland (en Europa) een stelsel van kwalitatief hoogwaardige natuurgebieden de ruggengraat moet vormen." (Ministerie van LNV, 2005a, p.12). Na het behandelen van de Ecologische Hoofdstructuur en de Natura 2000 gebieden in dit hoofdstuk wordt het Nederlandse natuurbeleid onder de loep genomen. Kort wordt uiteengezet hoe het zich heeft ontwikkeld en er wordt teruggekoppeld naar de inleiding waarin uiteen is gezet wat de huidige natuurproblematiek precies inhoudt. Door de overwegingen in natuurbeleid uiteen te zetten wordt een brug geslagen naar de opties voor sturing vanuit natuurbeleid. In de conclusie wordt vanuit geografisch perspectief antwoord gegeven op de vraag: "Hoe kan de natuur in Nederland behouden blijven?"

2.2. Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000

Ecologische Hoofdstructuur

Het Ministerie van LNV gaf in 2005 al aan dat door ruimtelijke ontwikkelingen zoals woningbouw en infrastructuur in het verleden veel natuur verloren is gegaan en natuurgebieden versnipperd zijn geraakt (Ministerie van LNV, 2005). Ter voorkoming van deze versnippering werd het Ecologische Hoofdstructuur-beleid al in 1990 geïntroduceerd in het Natuurbeleidsplan en voortgezet in het Structuurschema Groene Ruimte.

Uitgangspunt van het Structuurschema Groene Ruimte is “duurzame instandhouding, herstel en ontwikkeling van een zo groot mogelijke verscheidenheid van in het wild levende dieren en plantensoorten als wel elementen van ecosystemen.” (Ministerie van LNV, 2005a, p.8). Met de EHS worden natuurgebieden in Nederland vergroot en weer met elkaar verbonden tot een samenhangend netwerk. Veel Nederlandse Natura 2000 gebieden maken bijvoorbeeld deel uit van dit netwerk, zie hiervoor afbeelding 2.1 op pagina 13. Concreet wordt ernaar gestreefd om in 2018 circa 728.500 hectare aan EHS gerealiseerd te hebben. Dat is ongeveer 20% van het landoppervlak van Nederland. Daarbij komen dan nog eens de ruim zes miljoen hectare ‘natte’ natuur: meren, rivieren, zeearmen en de Nederlandse delen van de Noordzee en Waddenzee (Ministerie van LNV, 2005). Hoewel het oppervlakte EHS tot nu toe nog steeds stijgt, is het tempo waarin dat gaat zo laag, dat de beoogde ruim 728.500 hectare in 2018 niet gerealiseerd zal worden, blijkt uit de Natuurbalans 2009 van het Planbureau voor de Leefomgeving. Vooral de inrichting van verworven natuur en de oppervlakte particulier natuurbeheer blijven sterk achter op schema. Hiermee samenhangend verbeteren de milieucondities in Nederland minder dan nodig, waardoor extra druk op het halen van die doelen komt te staan (Planbureau voor de Leefomgeving [PBL], 2009).

De EHS is opgebouwd uit bestaande natuurgebieden zoals de Veluwe en de Biesbosch, en wordt aangevuld met de ontwikkeling van nieuwe natuur. Het verbinden van natuurgebieden wordt gerealiseerd door het aanleggen van robuuste verbindingen en ecoducten. Deze robuuste verbindingen zorgen ervoor dat losse natuurgebieden aan elkaar verbonden worden door middel van natuurzones. De EHS wordt gerealiseerd in samenwerking met provincies, gemeenten, natuurbeschermingsorganisaties, maatschappelijke organisaties, boeren en particulieren (Ministerie van LNV, 2005). Naast het verbinden van bovengenoemde droge natuurgebieden, zorgt de EHS ervoor dat ook natte natuurgebieden met elkaar worden verbonden en aansluiten op internationale gebieden (Ministerie van LNV, 2005).

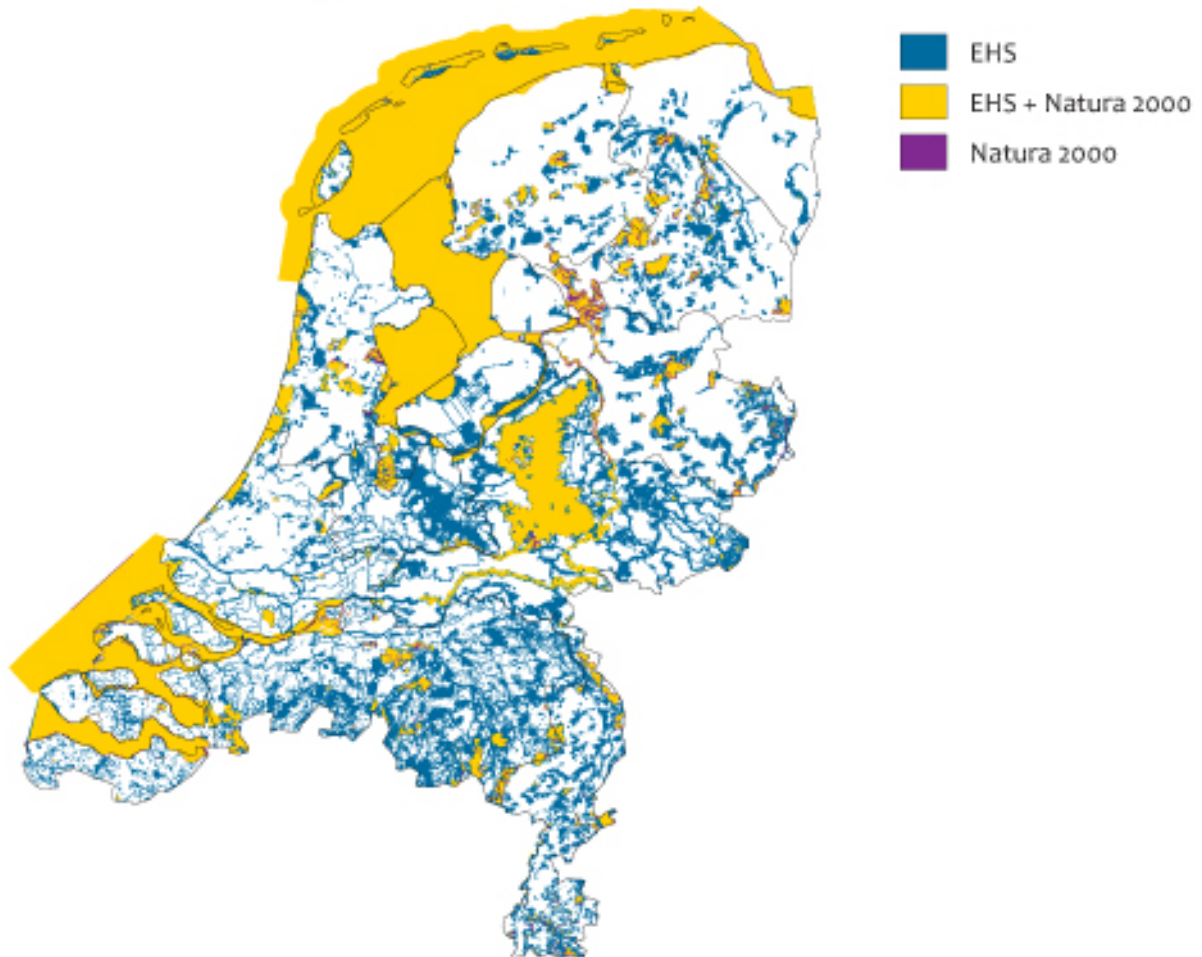
Door het uitvoeren van de doelen van het Ministerie van LNV uit 2005 worden deze Nederlandse natuurgebieden niet alleen beschermd, maar ook behouden. Voor dit behouden is de EHS van groot belang. Soorten hebben niet alleen een leefgebied nodig dat groot genoeg is, maar ook dat divers genoeg is. Om de populaties gezond en veerkrachtig te houden moeten ze zich kunnen verplaatsen tussen de verschillende leefgebieden. De EHS zorgt hier voor door uitwijk mogelijkheden te maken voor als de omstandigheden in een natuurgebied (tijdelijk) verslechteren door bijvoorbeeld de verwachte klimaatveranderingen (Ministerie van LNV, 2005). Op afbeelding 2.1 op pagina 13 is te zien hoe versnipperd de natuur in Nederland daadwerkelijk is. De blauwe gebieden zijn de EHS gebieden, die als

eilandjes in het landoppervlak van Nederland liggen.

Afbeelding 2.1: Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000 gebieden in Nederland. Bron: (Bredenoord, Van Hinsberg, De Knecht & Leneman, 2011, p.23).

EHS en Natura 2000-gebieden

EHS als duurzaam en dynamisch concept

Ir. Keimpe Wieringa werkt bij het Planbureau van de Leefomgeving [PBL] en heeft verschillende artikelen gepubliceerd over de kracht van de EHS, onder andere in samenwerking met onderzoeker aan het UR-Alterra bureau Paul Opdam. Eén van die publicaties, 'Wegen naar een nieuw natuurbeleid; een bijdrage voor discussie', is een document gepubliceerd door het Planbureau voor de Leefomgeving, waarin de waarde van natuur en de manier waarop het natuurbeleid aangepakt zou moeten worden helder uiteen wordt gezet. In deze publicatie gaan zij, vanuit geografisch oogpunt, ook in op de normatieve keuzes en waarden in natuurbeleid. Hiermee zijn zij de enige die deze benadering hebben verwoord, waardoor deze bron als zeer waardevol is bevonden voor dit

onderzoek. In dit document schrijven zij: “de EHS kan makkelijker meebewegen met sociaaleconomische dynamiek naarmate robuustheid en ruimtelijke samenhang worden versterkt. De snelheid van meebewegen neemt toe naarmate de systeemeigen dynamiek van ecosystemen toeneemt (moerassen kunnen bijvoorbeeld sneller meebewegen dan bossen)” (Opdam & Wieringa, 2010, p.13). Zij laten hiermee zien dat een sterke EHS er voor kan zorgen dat met veranderingen meegegaan kan worden door robuuste en ruimtelijk samenhangende natuur. Met het oog op de klimaatveranderingen kan het belangrijk zijn de kracht van deze natuur niet te onderschatten. Het netwerk van ecosystemen biedt, in hun ogen, kansen voor duurzame populaties op de lange termijn. Zij benadrukken ook de kansen voor een sterke EHS met daarin een biodiversiteit om zich aan te passen aan klimaatverandering, en voor meer risico verspreiding en veerkracht van ecosystemen. Het gevolg hiervan is een grotere effectiviteit van ingezette natuurmiddelen.

Ook uit een persbericht van het Planbureau voor de Leefomgeving blijkt dat de natuur klimaatbestendiger wordt door het vergroten van natuurgebieden door middel van het verbeteren van de Ecologische Hoofdstructuur. In het persbericht staat: “Alleen zo kunnen de negatieve effecten van versnippering en milieudruk in de natuur afnemen. Ook wordt de natuur hierdoor klimaatbestendiger. Een optie is om daarbij prioriteit te geven aan de specifieke deltanatuur” (PBL, 2009a).

Wieringa heeft in combinatie met Rijk van Oostenbrugge, projectleider natuur bij het Planbureau voor de Leefomgeving, ook gepubliceerd over de herijking van het natuurbeleid in combinatie met de kansen voor de Nederlandse natuur. Hierin wordt ook weer benadrukt dat naarmate de robuustheid in de ruimtelijke samenhang van de EHS sterker wordt, deze betere mogelijkheden biedt voor risicospreiding en het herstel van planten- en diersoorten. Vooral de nadruk op de risicospreiding en de veerkracht van de natuur op klimaatveranderingen wordt benadrukt als belangrijk uitgangspunt voor de toekomst.

In deze risicospreiding zit ook een belangrijke winst voor de overheid. Opdam en Wieringa (2010, p.14) schrijven: “De wetenschap leert dat netwerken van ecosystemen duurzaamheids- en efficiëntie winst opleveren. Daarom moet de EHS worden beschouwd als de ruggengraat van klimaatbestendige, duurzame natuur. In dit beeld is de EHS een middel, geen doel.” Met dit duurzaamheids- en efficiëntieprincipe als uitgangspunt zou de overheid natuur op een andere manier kunnen gaan bekijken. Natuurmonumenten stelt voor het afmaken van de EHS te combineren met het realiseren van andere doelstellingen, bijvoorbeeld waterberging of verbetering van de agrarische bedrijfsstructuur (Natuurmonumenten, 2010). Ook dit zijn twee manieren om duurzaam en winstgevend met natuur om te gaan.

Natura 2000

Naast de EHS bevinden zich in Nederland ook Natura 2000 gebieden. Natura 2000 is het grootste initiatief op het gebied van natuurbescherming in Europa. Het is een samenhangend, Europees netwerk van beschermde natuurgebieden. Het netwerk wordt gerealiseerd door bijdragen van alle lidstaten van de Europese Unie. Het doel is behoud en herstel van de biodiversiteit binnen de Europese Unie. De totale oppervlakte van Nederlandse natuurgebieden die valt onder Natura 2000 is op het land circa 330.000 hectare en op het water (o.a. Waddenzee, IJsselmeer en Delta) circa 770.000 hectare (Ministerie van LNV, 2005). De natuurwaarden in deze gebieden worden vervolgens strik beschermd door zowel hun wettelijke bescherming als door een uitgebalanceerd pakket beheersmaatregelen. De beheersmaatregelen zijn gericht op het behoud, herstel en ontwikkeling van de aanwezige natuurtypen en leefgebieden van soorten (Ministerie van LNV, 2005). Het uiteindelijke doel is een samenhangend netwerk van leefgebieden en soorten die van belang zijn vanuit het perspectief van de Europese Unie als geheel (Ministerie van LNV, 2005a, p.8).

EHS in combinatie met Natura 2000 gebieden

Het concept EHS biedt in combinatie met de Natura 2000 gebieden en met het oog op een sterke natuur in de toekomst als ruimtelijk samenhangend netwerk, de beste basis voor natuurbeleid. Deze ruimtelijke samenhang van netwerken moet worden afgestemd op de extra dynamiek door klimaatverandering. Dat wil zeggen dat het netwerk robuust en samenhangend genoeg wordt voor een adequate respons van de natuur op de voorspelde klimaatdynamiek (Opdam & Wieringa, 2010, p.13). Het concept van de EHS en de Natura 2000 gebieden, als ruimtelijke samenhangende netwerken, bieden in een land waar natuur sterk versnipperd is de beste perspectieven voor het behoud en het herstel van de biodiversiteit (Wieringa, & Van Oostenbrugge, 2010, p.232).

2.3. Keuzes in Nederlands natuurbeleid

Door na het behandelen van de Ecologische Hoofdstructuur en de Natura 2000 gebieden het Nederlandse natuurbeleid onder de loep te nemen, wordt teruggekoppeld naar de inleiding (hoofdstuk 1) waarin uiteen is gezet wat de huidige problematiek omtrent natuurbeleid precies inhoudt. Door de overwegingen in natuurbeleid uit een te zetten wordt een brug geslagen naar de opties voor sturing vanuit natuurbeleid, waarin gekeken wordt naar de beste manieren om de natuur in Nederland te behouden.

2.3.1. Nederlands natuurbeleid

Het natuurbeleid richtte zich lange tijd vooral op het beschermen van gebieden met bijzondere natuurwaarden. In de jaren 70 van de vorige eeuw kwam daar de aandacht voor afnemende natuurwaarden in het agrarische gebied bij. Met het natuurbeleidsplan werd begin jaren 90 een nieuwe koers ingezet gericht op het ontwikkelen van natuurwaarden, onder meer via het omzetten van landbouwgrond in natuurgebied (Ministerie van LNV, 2005). De hoofddoelstelling van het natuurbeleid van de afgelopen twintig jaar was volgens de korte historie in de Natuurverkenning van 2011 van het Planbureau voor de Leefomgeving: “duurzame instandhouding, herstel en ontwikkeling van natuurlijke en landschappelijke waarden” (PBL, 2011). In de praktijk richtte het Nederlandse natuurbeleid zich vooral op realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur en bescherming van de biodiversiteit. Gecombineerd met onder meer het milieubeleid heeft dit geleid tot herstel van planten- en diersoorten. Dit geldt vooral voor soorten die minder gevoelig zijn voor ongunstige milieu- en ruimtecondities. Van soorten die gevoeliger zijn gaan de populaties nog steeds achteruit blijkt uit het artikel van Wieringa en Van Oostenbrugge (2010, p.227). Hoewel het areaal EHS tot nu toe nog steeds stijgt, is het tempo waarin dat gaat zo laag, dat de beoogde ruim 725.000 hectare in 2018 niet gerealiseerd zal worden volgens het Ministerie van LNV (Ministerie van LNV, 2005).

Uit de ‘Herijking van de Ecologische Hoofdstructuur’, een quick scan uitgevoerd door Bredenoord, Van Hinsberg, De Knecht & Leneman in opdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving in navolging van de nieuwe kabinetsplannen, blijkt dat het kabinet de bestaande internationale afspraken wel wil nakomen. Hieronder vallen de afspraken omtrent de Natura 2000 gebieden en andere afspraken gemaakt met de Europese Unie. Helaas, zoals ook uit de inleiding (hoofdstuk 1) blijkt, voert het huidige kabinet wel een koerswijziging door op het gebied van natuur. De robuuste verbindingzones, in paragraaf 2.2. benadrukt als zeer belangrijk, zullen worden beëindigd en er zal een grotere rol komen voor de agrarische natuur, blijkt uit dezelfde quick scan van het PBL. Deze grotere rol voor de agrarische natuur is al eerder een uitgangspunt geweest van natuurbeleid in Nederland, namelijk in de jaren 70. Dit agrarisch oogpunt resulteert in bezuiniging met twee derde van het rijksbudget voor het landelijk gebied (Bredenoord, ea, 2011). Gevolgen hiervan zijn dat de natuurkwaliteit verslechtert ten opzichte van het tot nu toe gevoerde beleid. Daarmee gepaard zullen de internationale afgesproken doelen verder buiten bereik komen te liggen, schrijven Bredenoord e.a., met als gevolg een verlies van draagvlak voor het natuurbeleid (Bredenoord, ea., 2011).

Knelpunten in het huidige natuurbeleid

Behalve bovengenoemde knelpunten zoals het bezuinigen met twee derde van het rijksbudget en de daarmee gepaarde gevolgen, geven Opdam en Wieringa in hun rapport 'Wegen naar een nieuw natuurbeleid; een bijdrage voor discussie' aan dat er meer knelpunten in het huidige natuurbeleid zijn. Zoals eerder benadrukt hebben zij met hun publicatie een waardevolle bijdrage geleverd aan het beschrijven van intrinsieke waarde van natuur vanuit geografische achtergrond. Hierdoor is deze publicatie een belangrijke basis in dit onderzoek naar het behoud en het versterken van de natuur in Nederland. Zij noemen drie voorbeelden: "Een te versnipperde aanleg van de ecologische hoofdstructuur door onvoldoende ruimtelijke samenhang vanwege vrijwillige verwerving, trage realisatie van de EHS door achterblijven van inrichting en particulier beheer en door gebrek aan continuïteit en kwaliteit bij agrarisch beheer, achterblijven van de verbetering van milieucondities." (Opdam en Wieringa, 2009, p5). Hiermee willen zij aangeven dat een mogelijke samenwerking tussen de EHS, agrarisch landschap en stedelijk landschap is afgesneden. Zij hebben waargenomen dat de natuur buiten de EHS een ondergeschikte rol speelt in de ruimtelijke ontwikkeling. Onderstaand citaat uit hun bijdrage voor discussie illustreert deze ondergeschikte rol goed:

"De legitimatie van natuurbehoud op nationale schaal is gebaseerd op de intrinsieke waarde van (schaarse) soorten en natuurtypen, voortkomend uit ethische motieven. De sociale, economische en ecologische nutswaarden van natuur spelen echter geen rol in ruimtelijke ontwikkeling. Nederland is een dichtbevolkt land en de ruimte is schaars. Er wordt daarom een continue afweging gemaakt tussen natuur (binnen en buiten de EHS) en andere ruimtevragers, zoals wonen, recreëren, infrastructuur en bedrijvigheid. Die afweging wordt in gebiedsontwikkeling onvoldoende gemaakt."

(Opdam & Wieringa, 2009, p.6)

Doordat bij de afweging tussen natuur en andere ruimtevragers de natuur niet altijd wint, kan er schaarste ontstaan van soorten en natuurtypen. Ruimtevormende processen verdwijnen hierdoor op de achtergrond, maar juist die ruimtevormende processen zijn belangrijk bij het behouden van de natuur in Nederland. Door andere ruimtevragers voorrang te geven verdwijnt het vormen van een Ecologische Hoofdstructuur naar de achtergrond en ook Natura 2000 en andere natuurgebieden krijgen daardoor minder prioriteit.

Een laatste knelpunt in het huidige natuurbeleid vindt zijn oorsprong in de financiële crisis. Wieringa en Van Oostenbrugge schrijven hierover dat door deze economische en financiële crisis de lange adem van milieu- en natuurbeleid onder druk komt te staan. Als gevolg hiervan spreekt het regeerakkoord van een herijking van het natuurbeleid en een

mogelijk kleinere EHS in 2018 (Wieringa, & Van Oostenbrugge, 2010, p.233).

2.3.2. Keuzes in natuurbeleid

In het voorjaar van 2010 zijn twee ambtelijke rapporten verschenen, het Interdepartementale Beleidsonderzoek Natuur en de Brede Heroverweging Leefomgeving en Natuur. In beide rapporten wordt het natuurbeleid besproken, en beide rapporten benadrukken het belang van de robuuste Ecologische Hoofdstructuur en een goede milieukwaliteit waarbij de natuur meer ruimte gegeven moet worden met het oog op de natuurlijke dynamiek. De Brede Heroverweging richt zich ook op de bezuinigingen (Van Oostenbrugge, Van Egmond & Jorritsma, 2010). Met aan de ene kant de noodzaak tot bezuinigen door de economische crisis, en aan de andere kant de wetenschap dat de huidige situatie te verbeteren is met meer budget, staat Nederland voor verschillende keuzes in Natuurbeleid. Een aantal overwegingen staat tegenover elkaar.

Internationaal versus nationaal beleid

Zoals in paragraaf 2.2 al bleek zijn er internationaal verschillende regels en doelen afgesproken op het gebied van natuurbehoud. Maar ook op nationaal niveau zijn er regels waar de overheid zich aan moet houden om de vastgestelde doelen te behalen. Er zijn dus sprake van verschillende beleidsniveaus die wellicht niet tegenover elkaar staan, maar waarin wel een duidelijke richting moet worden gekozen. Om dit verder uit te diepen is al eerder aangegeven dat op het gebied van normatieve keuzes en waarden de publicatie van Opdam en Wieringa (2010) zeer waardevol is voor dit onderzoek. Zij geven aan dat om de natuur zo dynamisch en klimaatbestendig te maken de Nederlandse natuurgebieden gezien moeten worden als onderdeel van de grotere Europese ecosystemen. Hierin staat de normatieve keuze internationaal versus nationaal beleid centraal. Zij schrijven hierover: "In dit perspectief is Nederland een zeer grote rivierdelta in het Noordwesten van Europa. (...) In termen van biogeografische processen is de Nederlandse delta een bolwerk van delta gebonden ecosystemen, zoals die langs de grote rivieren, in de laagveengebieden en langs de kust. Dit bolwerk ondersteunt de biodiversiteit van vergelijkbare ecosystemen in Noordwest Europa. Dit is van belang bij de verwachte dynamiek als gevolg van klimaatverandering." (Opdam & Wieringa, 2010, p.8). Vanuit het Europese perspectief lijkt het dus meer voor de hand te liggen om prioriteit te geven aan het investeren in het klimaatbestendig maken van de deltanatuur. Opdam en Wieringa geven aan dat door middel van het klimaatbestendig maken van onze deltanatuur, ook de bijbehorende natuursystemen in Noordwest Europa klimaatbestendig gemaakt kunnen worden (Opdam & Wieringa, 2010).

Utilitaire waarde versus intrinsieke waarde van natuur

Naast de vraag of een nationale of een internationale benadering van de natuur in Nederland belangrijk is, is een andere keuze in natuurbeleid te maken op het gebied van utilitaire waarde versus intrinsieke waarde van natuur. Deze laatste overweging in normatieve keuzes en waarden in natuurbeleid uit de publicatie van Opdam en Wieringa geeft aan wat de belangrijke overweging hierbij is. Bij de utilitaire waarde staat het nut voor de mens voorop en bij de intrinsieke waarde krijgt het bestaan van natuur en soorten een eigen bestaansrecht. Bij intrinsieke waarde zijn doelen van natuurbeleid gevat in termen van het voorkomen van specifieke soorten of natuurtypen, die gewaardeerd worden om hun zeldzaamheid of aibaarheid. Bij de utilitaire waarde gaat het om het type natuur dat gewenste diensten levert, met voldoende 'kwaliteit' en 'bedrijfszekerheid' (Opdam & Wieringa, 2010, p.8). Aan de ene kant zijn beide keuzes goed te combineren, schrijven Opdam en Wieringa, maar op dit moment overheerst de intrinsieke waarde van de natuur in Nederland. Aan de andere kant kan de utilitaire waarde conflicterend zijn met de intrinsieke waarde. Een natuurgebied waar veel soorten voorkomen gaat niet altijd samen met de recreatieve functie van het gebied (Opdam & Wieringa, 2010, p.8).

Tegengestelde koers

Om niet een geheel tegengestelde koers te varen dan de regering doet, wordt het utiliteitsprincipe in acht gehouden. De versterking van de ecologische hoofdstructuur zorgt voor een meer dynamische natuur die bestand is tegen klimaatverandering en er dus voor kan zorgen dat Nederland hier sterker tegenover staat. Hiermee gepaard gaan economische voordelen, zoals in paragraaf 2.2 en 2.3 al is aangegeven. Een overweging bij het maken van keuzes in natuurbeleid is dus het volgen van de trend van het huidige kabinet, maar dan met oog op het behoud van de natuur.

Het huidige beleid gaat dus uit van een primaire intrinsieke waardeoriëntatie met een sterk nationaal perspectief. Het zijn weliswaar de Europese Natura 2000 doelen die in Nederland zijn uitgewerkt en de internationale afspraken en doelen die zijn vastgesteld, maar dit is gedaan vanuit de stand van zaken in de huidige Nederlandse natuur. Recreatieve waarden worden als nutsfunctie nagestreefd, maar het beleid is niet zo ver uitgewerkt dat er toetsbare kwalitatieve en kwantitatieve doelen worden gesteld, schrijven Opdam en Wieringa in hun stuk (Opdam & Wieringa, 2010, p.9). Natuur kan worden verbonden met de samenleving door in de doelstellingen niet alleen van de intrinsieke waarde uit te gaan, maar ook van de nutswaarden (Opdam & Wieringa, 2010, p.13). Hierbij is het van belang om geen koers te varen die tegengesteld is aan die van de regering.

2.4. Opties voor sturing vanuit natuurbeleid

Het huidige, op statische natuurbeelden gebaseerde natuurbeleid past niet bij de huidige bevindingen op het gebied van natuur. De doelen zoals nu uitgewerkt zijn te lokaal, te statisch en gaan uit van momentopnamen. Daardoor verdwijnt de natuurlijke dynamiek die nodig is voor duurzaamheid en flexibiliteit omtrent klimaatverandering. Door deze grote dynamiek in natuur kan het beheer, de sturing en de kwaliteitstoetsing beter uitgaan van de natuurlijke eigen dynamiek van ecosystemen dan van het tegengaan van die dynamiek vanuit een statisch natuurbeleid. Natuurlijke processen die de ecologische hoofdstructuur bevorderen, moeten daarom meer worden bevorderd (Opdam & Wieringa, 2010, p.13).

Proactieve houding

Daarnaast is het belangrijk om te voorkomen in plaats van te genezen. Het Ministerie van LNV geeft in 2005 al aan dat “een proactieve houding van gemeenten ten opzichte van het beschermen van natuurwaarden in veel gevallen kan voorkomen dat de belangen van natuur en maatschappij met elkaar in botsing komen” (Ministerie van LNV, 2005a). Op planniveau kan men al rekening houden met beschermde natuurgebieden en het voorkomen van de belangrijke leefgebieden van beschermde soorten (Ministerie van LNV, 2005a). Ook zijn natuurprocessen langetermijnprocessen, waardoor natuurbeleid baat heeft bij een langetermijn oriëntatie.

Natuurmonumenten geeft ook nog vijf opties voor goed natuurbeleid. Zij schrijven dat natuur de tijd gegund moet worden door een netwerk van aaneengesloten gebieden te creëren en zo de natuur te versterken. Ook zeggen zij dat er garanties gegeven moeten worden voor het beheer van bestaande natuur (Natuurmonumenten, 2010). Er zou prioriteit gegeven moeten worden aan het beheer van de natuur die er nu is, ook met de door het Ministerie van LNV omschreven proactieve houding. Daarnaast geeft Natuurmonumenten aan dat belangrijke natuur eerst zou moeten komen. Onder belangrijke natuur verstaan zij de natuurgebieden waar al veel in is geïnvesteerd. Deze zouden eerst ‘afgemaakt’ moeten worden door ontbrekende schakels snel te verwerven en in te richten. Ook zou voorrang gegeven moeten worden aan gebieden met internationale verplichtingen en verdroginggebieden, waarover met provincies en waterschappen eerder afspraken zijn gemaakt. Als vierde punt geven zij aan dat er voor betaalbaar en goed beheer gekozen zou moeten worden, waarbij het natuurdoel leidend is en niet de vraag wie de beheerder is. Als laatste punt noemen zij dat organisaties als Natuurmonumenten mee zouden moeten denken met het natuurbeleid, omdat deze verstand hebben van de natuur (Natuurmonumenten, 2010).

Lange termijn strategie

De lange termijn strategie die Natuurmonumenten in haar eerste optie aangeeft wordt ook benadrukt door Bredenoord e.a. in de quick scan van het PBL. Er zit een kloof tussen de langetermijn doelen, zoals de vastgestelde internationale afspraken en doelen en het realiseren van de EHS, en de korte termijn strategie van het huidige kabinet. Bredenoord e.a. (2011), geven hierbij aan dat het van belang is om in die lange termijn strategie meerdere maatschappelijke doelen te combineren. Als voorbeelden noemen zij de combinatie van klimaatadaptie, verduurzaming van de landbouwproductie en versterking van de recreatieve waarden van het Nederlandse landschap (Bredenoord, ea, 2011).

Winst

In 2010 is door de Verenigde Naties een internationale studie uitgebracht naar de kosten en baten van biodiversiteit en ecosystemen: 'The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB)'. Het doel van deze studie is volgens het Planbureau voor de Leefomgeving "inzicht krijgen in de mondiale opbrengst van biodiversiteit, de kosten van achteruitgang van ecosystemen en de kosten van bescherming van biodiversiteit in kaart brengen" (PBL, 2011). Zij zetten echter wel vraagtekens bij de uitvoerbaarheid van het in geld uitdrukken van de waarde van biodiversiteit en ecosystemen. Martijn van der Heide en Arjan Ruijs hebben de studie van de Verenigde Naties vertaald naar Nederland. De belangrijkste conclusies voor Nederland zijn dat ecosysteemdiensten² een zinvolle bijdrage kunnen leveren aan beleidsbeslissingen, omdat het, zo schrijven Van der Heide en Ruijs "een kader geeft om het maatschappelijk belang van ecosystemen te illustreren" (Van der Heide & Ruijs, 2010, p.6).

Het belang van ecosysteemdiensten wordt ook door Opdam en Wieringa en Wieringa en Van Oostenbrugge genoemd. Zij richten zich hierbij echter meer op de risicospreiding bij toekomstige veranderingen. Zij benadrukken dat de risicospreiding en de veerkracht van de natuur op klimaatveranderingen een belangrijk uitgangspunt voor de toekomst is, met hierin een mogelijke winst voor de overheid. Opdam en Wieringa concludeerden hierover: "Daarom moet de EHS worden beschouwd als de ruggengraat van klimaatbestendige, duurzame natuur. In dit beeld is de EHS een middel, geen doel" (Opdam & Wieringa, 2010, p.14).

Hiermee kunnen risicospreiding en ecosysteemdiensten, ondanks dat het monetariseren van biodiversiteit en ecosystemen lastig is, als winst voor de overheid worden gezien door de duurzaamheids- en efficiëntie winst. De gecombineerde inzichten van

² Ecosysteemdiensten zijn diensten die door ecosystemen aan de mens worden geleverd, zoals bijvoorbeeld het verstrekken van drinkwater of de recreatiefunctie van een natuurgebied (Millennium Ecosystem Assessment, 2003).

bovenstaande publicaties bieden hiermee opties voor sturing vanuit natuurbeleid: wil de winst behaald worden moet de overheid zich richten op biodiversiteit en ecosystemen.

2.5. Deelconclusie

Het huidige natuurbeleid volstaat niet voor de versterking van de natuur in Nederland. Hiervoor zijn andere maatregelen nodig. In het voorgaande is beschreven hoe door middel van pressie de natuur in Nederland behouden en versterkt zou kunnen worden.

Vanuit geografisch oogpunt is pressie nodig vanuit een belangenorganisatie om de natuur in Nederland ruimtelijk te versterken. Deze belangenorganisatie zou moeten staan voor behoud van een hoge biodiversiteit in Nederland (en Europa) door middel van een stelsel van kwalitatief hoogwaardige natuurgebieden aan elkaar verbonden door de ecologische hoofdstructuur. Het concept van de EHS zal de beste basis bieden in Nederland, omdat de natuur in Nederland sterk versnipperd is. Dit zou een lange termijn beleidsdoel moeten zijn ter bevordering van een sterke natuur in Nederland, die vervolgens op Europees niveau de Natura 2000 gebieden zal versterken. Om dit te kunnen realiseren zouden natuurdoelen en ruimtelijke strategieën van natuurbeleid op alle schaalniveaus beter geïntegreerd moeten worden in de uitvoering van ruimtelijk beleid. Naast deze opties zijn er enkele punten waarop natuurbeleid zich zou moeten richten voor het behoud van de natuur in Nederland:

Geen tegengestelde koers

Het is slim niet een geheel tegengestelde koers te varen dan de regering doet. Hierbij wordt het utiliteitsprincipe in acht gehouden. Hiermee gepaard gaan economische voordelen.

EHS en Natura 2000 als basis

Het concept EHS biedt in combinatie met de Natura 2000 gebieden en met het oog op een sterke natuur in de toekomst als ruimtelijk samenhangend netwerk, de beste basis voor natuurbeleid. Deze ruimtelijke samenhang van netwerken moet worden afgestemd op de extra dynamiek door klimaatverandering. Dat wil zeggen dat het netwerk robuust en samenhangend genoeg wordt voor een adequate respons van de natuur op de voorspelde klimaatdynamiek (Opdam & Wieringa, 2010, p.13). Het concept van de EHS, en de Natura 2000 gebieden, als ruimtelijke samenhangende netwerken, bieden in een land waar natuur sterk versnipperd is de beste perspectieven voor het behoud en het herstel van de biodiversiteit. Ook met de nieuwe wetenschappelijke inzichten over de dynamiek in de natuur en de klimaatverandering is het concept nog steeds adequaat (Wieringa & Van

Oostenbrugge, 2010, p.232).

Economisch belang voor sterke natuur

Door middel van het benadrukken van het economische belang voor een sterke natuur, kan ingespeeld worden op de belangen van de overheid. Door economisch belang met een sterke natuur in verband te brengen zal de overheid eerder bereid zijn hiermee aan de slag te gaan. Een sterke, dynamische natuur kan inspelen op de klimaatveranderingen, wat ook economische voordelen kan hebben voor Nederland.

Lange termijn strategie

De lange termijn strategie is, in combinatie met de andere factoren hier genoemd ten behoeve van het behoud van de natuur in Nederland, de juiste strategie voor natuurbeleid. De lange termijn strategie sluit ook beter aan bij de vastgestelde internationale afspraken en doelen, en bij het versterken van de natuur om deze dynamischer te maken voor de te verwachten klimaatveranderingen

Pressie

De overwegingen in natuurbeleid en de opties voor sturing voor natuurbeleid om zo de Nederlandse natuur te versterken zijn punten die op dit moment onder Kabinet Rutte niet tot stand kunnen komen. Dat is ook duidelijk terug te lezen in de natuurparagraaf uit het regeerakkoord (VVD & CDA, 2010). Dat het nu niet aannemelijk is dat de sturing vanuit de overheid plaats zal vinden, betekent dat om de natuur in Nederland te versterken, er pressie nodig is vanuit andere instanties. Natuurmonumenten geeft in de vijf opties voor beter natuurbeleid ook al aan dat het meedenken van natuurorganisaties kan helpen bij het vormen van natuurbeleid. Zij beargumenteren dat natuurorganisaties verstand van zaken hebben en hierdoor van toegevoegde waarde kunnen zijn in het debat (Natuurmonumenten, 2010). Verder is de politiek een afspiegeling van de samenleving en daarom is invloed uitoefenen op de samenleving de enige manier om de politiek zo ver te krijgen zijn natuurbeleid te veranderen.

Zoals uit de inleiding is gebleken (hoofdstuk 1), wordt als belangenorganisatie Milieudefensie aangedragen. Zij kunnen, in tegenstelling tot andere belangenorganisaties zoals bijvoorbeeld Natuurmonumenten, indirect (via de overheid) invloed uitoefenen voor het behoud van de natuur. Andere belangenorganisaties hebben ook soortgelijke actiepunten, maar richten zich minder actief op het beïnvloeden van bestuurlijke organen bij hun belangen. Zij richten zich meer op het actieve en directe behoud van de natuur door bijvoorbeeld het inzetten van vrijwilligers bij natuuronderhoud. Door de combinatie van de

disciplines geografie en communicatiekunde is dit advies daarom gericht aan Milieudefensie voor indirect (via de overheid) behoud van de natuur.

3. Disciplinair deel Communicatiekunde

3.1. Inleiding

Om in een land met een democratisch stelsel beleidsveranderingen door te voeren, is het in de kern noodzakelijk om een gedragsverandering te bewerkstelligen van de bevolking. Het stemgedrag is bepalend voor de samenstelling van het kabinet en beïnvloedt daarmee de richting van het beleid. Natuur staat als waarde vaak in conflict met andere waarden zoals leefbaarheid, veiligheid en mobiliteit. Het is daarom belangrijk voor het behoud van de natuur dat mensen het belang van de natuur onderkennen en hier hun gedrag op aanpassen.

Als het op natuurbeleid aankomt, zijn de onderwerpen waarover gecommuniceerd moet worden vaak complex en spreken de lezer niet altijd evenveel aan. Daarnaast is de te bereiken doelgroep erg divers waardoor er verschillende persuasieve strategieën kunnen worden aangenomen. Er binnen de communicatiewetenschappen veel onderzoek gedaan naar hoe informatie in een persuasieve tekst het best gepresenteerd kan worden om de lezer te overtuigen. Het meeste onderzoek is gedaan naar het gebied van de gezondheidszorg. Hierbij speelde *goal framing* een grote rol (Meyerowitz en Chaiken 1987, Hoeken et al. 2009). Toch lijkt er op het gebied van andere maatschappelijke problemen weinig onderzoek gedaan te zijn. Hoewel de zorg voor een goed en leefbaar milieu en in het bijzonder het behoud van natuur belangrijk lijkt te zijn, heeft het onderwerp op het gebied van tekstontwerp, enkele uitzonderingen daar gelaten (Davis 1995, Kollmuss & Agyeman 2002, Bright et al. 1993), weinig aandacht gekregen.

Om effectieve communicatiestrategieën te ontwikkelen wordt er in de communicatiewetenschappen gebruik gemaakt van psychologische modellen en theorieën. Het *Integrative model of behavioral prediction* van Fishbein en Yzer (2003) vormt de basis waar de meeste persuasieve theorieën op zijn gebaseerd. De attitude is bij de meeste soorten gedrag het meest bepalend voor de gedragsintentie. Door de centrale rol van de attitude in literatuur over persuasieve communicatie, richt men zich in deze gevallen voornamelijk op het bewerkstelligen van een attitudeverandering van de lezer om zo de gedragsintentie te beïnvloeden. Uit onderzoek blijkt echter dat waarden die via de evaluaties bij overtuigingen vormgeven aan de attitude, vaak conflicterend zijn en deze evaluaties in mindere mate te beïnvloeden zijn door het exosysteem³. Dit bemoeilijkt de beïnvloeding van de attitude op het gebied van natuur door de overheid.

Daarnaast tracht men voor een blijvend effect de attitudes dermate te beïnvloeden dat het een goede voorspeller is van gedrag, het goed bestand is tegen tegenargumentatie

³ Exosysteem: systeem gevormd door media en politieke organisaties.

en daarnaast langer onthouden wordt. Dit is het geval bij een hoge elaboratie van de lezer. Er zijn een aantal factoren die invloed hebben op de manier waarop lezers de tekst verwerken. Voor een zorgvuldige afweging van argumenten, moet aan drie voorwaarden zijn voldaan. Naast een hoge mate van capaciteit en bekwaamheid en voldoende gelegenheid, is het belangrijk dat de lezer gemotiveerd is om de argumenten zorgvuldig af te wegen (Petty, Haugtvedt & Smith, 1995 in: Hoeken et al., 2009). Een hogere consequentiebetrokkenheid leidt volgens Chaiken et al. (1989) tot een verhoogde motivatie om er zeker van te zijn dat de uiteindelijke attitude correct is. Hiermee zal rekening gehouden worden in het advies.

Beïnvloeding van gedrag door het beïnvloeden van attitudes blijkt niet alleen lastig, maar is ook niet altijd even effectief. In meerdere onderzoeken is aangetoond dat er sprake is van een kloof tussen de attitudes en het gedrag. Daarom zal ook de mogelijkheid worden besproken van een andere beïnvloedingsstrategie, namelijk door middel van de waargenomen norm⁴ of de eigeneffectiviteit⁵. Uit verschillende onderzoeken op het gebied van milieu en persuasieve communicatie blijkt met name dat het kan lonen om de gedragsintentie te beïnvloeden door in te spelen op deze waargenomen norm.

Er zal worden afgesloten met een algemene beschouwing waarin de vraag *“Hoe kan de Natuur in Nederland worden behouden?”* beantwoord zal worden met een paar adviezen aan Milieudefensie betreffende communicatiestrategieën.

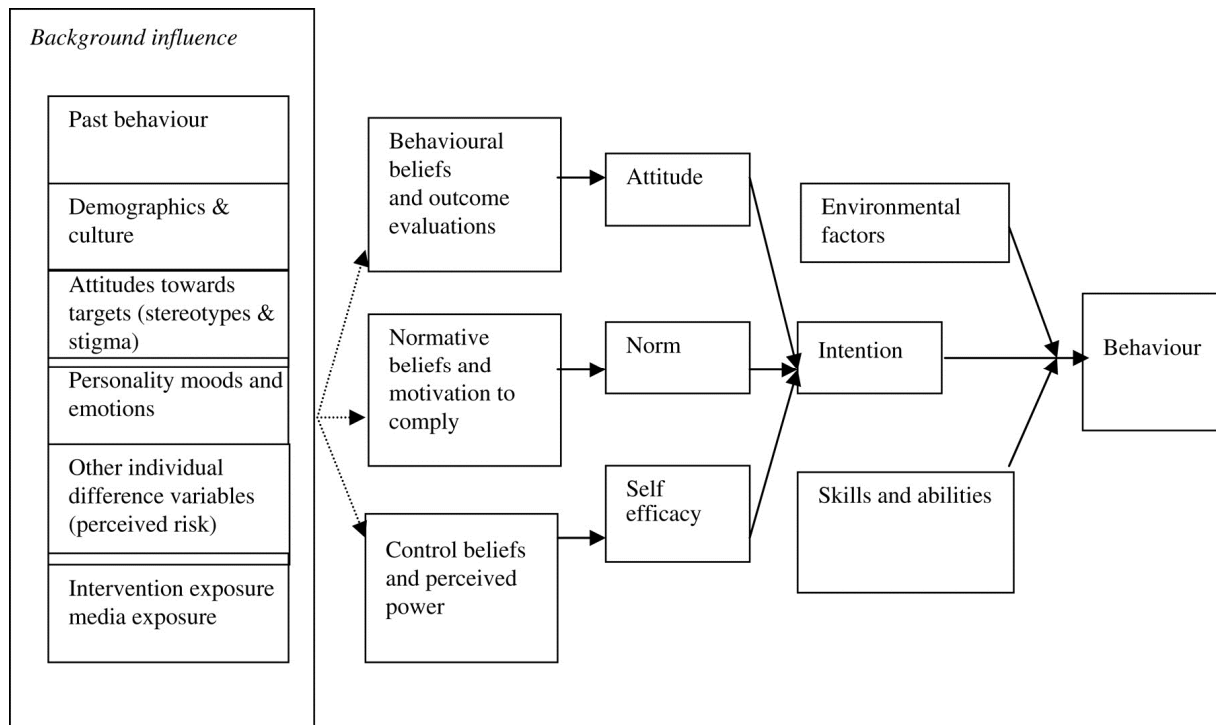
3.2. Theoretisch kader

Er zijn verschillende werkvelden waarin persuasieve documenten een rol spelen. Voorlichting over natuurbeleid valt binnen de categorie milieuvoorlichting en deze context stelt specifieke eisen aan het documentontwerp en de communicatiestrategie. Het model van beredeneerd gedrag van Fishbein en Yzer (2003) is ontwikkeld voor het beschrijven van gedrag dat te maken heeft met gezondheid, maar is voldoende algemeen om ook bruikbaar te zijn voor ook andere gedragsvormen (Hoeken et al., 2009).

⁴ De waargenomen norm: wat men denkt dat (belangrijke) anderen vinden welk gedrag hij/zij zou moeten vertonen.

⁵ Eigeneffectiviteit: de mate waarin men zelf controle heeft over het uit te voeren gedrag.

Figuur 1: *Integrative model of behavioral prediction* (Fishbein en Yzer, 2003 in: Hoeken et al., 2009, 42).

Volgens het model van Fishbein en Yzer (2003) wordt beredeneerd gedrag bepaald door drie determinanten.⁶ Dit zijn de intentie om het gedrag uit te voeren (*intention*), de benodigde vaardigheden om het gedrag uit te voeren (*skills and abilities*) en de situationele omstandigheden die een barrière kunnen vormen voor de uitvoering van gedrag (*environmental constraints*). Alleen wanneer iemand zowel een positieve intentie heeft ten opzichte van het gedrag, voldoende vaardigheden beschikt én geen barrières ervaart om het gedrag uit te voeren, dan zal volgens Fishbein en Yzer (2003) het gedrag worden vertoond (Hoeken et al., 2009).

De intentie om bepaald gedrag uit te voeren, is de enige determinant die volgens het model zelf ook wordt beïnvloedt en is daarom de determinant waarlangs beïnvloeding door middel van communicatie kan plaatsvinden. De intentie wordt gevormd door drie factoren. Deze factoren, de attitude, de waargenomen norm en de eigen effectiviteitperceptie, hebben volgens Fishbein en Yzer (2003) direct invloed op de intentie om het gedrag te vertonen.⁷

⁶ Slechts 5% van menselijk gedrag is beredeneerd gedrag, ongeveer 95% van het gedrag is automatisch.

⁷ Fishbein en Yzer onderscheiden naast de drie directe variabelen (de attitude, de waargenomen norm en de eigeneffectiviteit) een groot aantal indirecte variabelen, zoals cultuur, persoonlijkheid en demografische factoren. Zij stellen dat deze variabelen weliswaar invloed hebben op de

De attitude heeft betrekking op de eigen evaluatie van het gedrag, de waargenomen norm heeft betrekking op wat men denkt dat (belangrijke) anderen vinden en de eigen effectiviteitsperceptie heeft betrekking op het oordeel of degene zelf gelooft in staat te zijn om het gedrag te vertonen (Hoeken et al., 2009, 43). Het relatieve belang van deze drie factoren verschilt van gedrag tot gedrag.

Zowel de attitude, de waargenomen norm als de eigen effectiviteit worden door Fishbein en Yzer omschreven als een samenvatting van een aantal overtuigingen. De attitude wordt door hen omschreven als een evaluatieve samenvatting van de gevolgen van een bepaald gedrag: des te waarschijnlijker en wenselijker het wordt geacht dat bepaald gedrag leidt tot een bepaald gevolg, des te groter is de kans dat het gedrag ook wordt vertoond (Hoeken et al., 2009).

Voor de waargenomen norm geldt dat de determinant een samenvatting vormt van twee andere factoren, namelijk de normatieve overtuigingen en de motivatie tot conformeren. Normatieve overtuigingen hebben betrekking op wat iemand denkt dat andere (belangrijke) mensen vinden dat hij moet doen. Belangrijk hier is dat het gaat om een perceptie van iemand, bijvoorbeeld de overtuiging dat je ouders het belangrijk vinden dat je op een groene partij stemt, ongeacht of dit het geval is. De motivatie tot conformeren bepaalt vervolgens de mate waarin men bereid is gehoor te geven aan de wensen van deze mensen (Hoeken et al., 2009).

De eigeneffectiviteit is ten slotte de mate waarin men zelf controle heeft over het uit te voeren gedrag. Door onder andere de anonimiteit en de eenvoud van het stemmen, is het aannemelijk dat iemand er sterk van overtuigd is de vaardigheden te bezitten om het gedrag uit te voeren en eventuele barrières te overwinnen, zal het geloof in eigeneffectiviteit toenemen (Hoeken et al., 2009). Hierdoor is de kans groter dat het gedrag tot uitvoer wordt gebracht.

Hoe attitudes en waarden zich tot elkaar verhouden wordt door Hoeken et al. (2009) als volgt beschreven: "Attitudes, die gebaseerd zijn op overtuigingen, vormen een soort evaluatieve samenvatting van het gedrag of object op basis van overtuigingen over de gevolgen van het gedrag. Hierbij wordt de wenselijkheid van die gevolgen of eigenschappen geëvalueerd met behulp van waarden. Als een gevolg de realisatie van een belangrijke waarde dichterbij brengt, dan wordt dat gevolg als wenselijker beoordeeld. Als het aantal wenselijke gevolgen toeneemt ten opzichte van het aantal onwenselijke gevolgen, zal ook de attitude positiever worden" (Hoeken et al., 2009, 51). Het bepalen van de wenselijkheid vindt

gedragsintentie, maar alleen op een indirecte manier. De invloed van deze variabelen verloopt altijd via de attitude, de waargenomen norm en/of de eigeneffectiviteit (Hoeken et al., 2009, 42). De indirecte variabelen worden weergegeven in de linkerkolom van figuur 1.

plaats met behulp van de waarden die mensen aanhangen.

Waarden kunnen gedefinieerd worden als belangrijke, richtinggevende principes in het leven van een individu (Schwartz, 1992, 17). Waarden kunnen worden beschreven als criteria die mensen gebruiken om acties te selecteren en te rechtvaardigen en om mensen en gebeurtenissen te evalueren. (Schwartz, 1992, 1) Die waarden kunnen wijsheid, gezondheid, comfort of een mooie natuur zijn. Waarden kunnen betrekking hebben op toestanden, maar ook op handelwijzen.

Schwartz deed in 1992 in twintig landen een crosscultureel onderzoek naar waarden. Schwartz onderzocht onder andere hoe prioriteiten in waarden van individuen hun gedrag en keuzes beïnvloeden door zich te richten op de invloeden op ideologieën, attitudes en acties in diverse domeinen. Hij onderzocht onder andere of verschillen in waardeprioriteiten, verantwoordelijk waren voor verschillen tussen samenlevingen in specifieke domeinen zoals politiek, gezondheid, milieu en recht. Hiertoe liet hij de respondenten elke waarde op een negenpuntsschaal waarderen in hoeverre de waarde diende als een richtinggevend principe in hun leven.

Schwartz stelt dat het aantal attitudes bijna onbeperkt is, maar dat dit niet het geval is voor het aantal waarden. Schwartz identificeerde 56 waarden die hij onderbrengt in tien verschillende typen.⁸ Deze waarden vormen de criteria waartegen de gedragsgevolgen worden afgewogen. Gevolgen die een waarde dichterbij brengen, worden als wenselijk ervaren, terwijl gevolgen die het bereiken van een waarde juist in de weg staan, als onwenselijk worden ervaren (Hoeken et al., 2009). Overtuigingen koppelen een gevolg (het bereiken van een waarde) met een zekere mate van waarschijnlijkheid aan een gedrag (als ik afval scheid, is dat goed voor het milieu) en evaluaties/waarderingen spelen in op de wenselijkheid van dat gevolg (iets wat goed is voor het milieu is wenselijk/belangrijk).

Fuhrer et al. (1995), stellen dat men door middel van waarden vormgeven aan onze intrinsieke motivatie⁹. Fuhrer et al. maken een driedeling in de componenten die hierin een rol spelen en noemt deze componenten systemen. Het meest bepalende systeem dat onze waarde bepaald is het microsysteem. Dit systeem wordt gevormd door de directe omgeving. Het tweede systeem is het exosysteem, dit systeem wordt gevormd door de media en politieke organisaties. Het derde systeem dat tevens de minste, maar wel degelijk invloed uitoefent op de totstandkoming van bepaalde waarden is het macrosysteem. Dit systeem wordt gevormd door de culturele context waar men zich in begeeft. (Fuhrer et al.

⁸ De tien typen waarden die Schwartz (1992) onderscheidt: *power, achievement, hedonism, stimulation, self-direction, universalism, benevolence, tradition conformity, security, super-grouping*.

(1995) geciteerd in Kollmuss & Agyeman, 2002) Hieruit kan worden opgemaakt dat bij de totstandkoming van een bepaalde strategie, het meest zinvol kan zijn om in te spelen op het microsysteem van het individu. Dit inzicht sluit aan op het belang van de waargenomen norm in campagnevoering.

Schwartz (1992) stelt dat men het over het algemeen eens is over de wenselijkheid van verschillende waarden. Waarden kunnen echter wel in conflict met elkaar raken wanneer het nastreven van de ene waarde ten koste gaat van het bereiken van de andere waarde. “The simplest index of the importance of each value type for an individual is the mean importance the individual attributed to the set of values that constitutes that type. Individuals differ, however, in the ways in which they distribute their importance ratings across the rating scale, and groups may also display such scale differences” (Schwartz, 1992, 53). Schwartz gaat dan ook uit van het idee van relatief universele waarden die met elkaar in conflict kunnen komen door het relatieve belang dat mensen aan deze waarden hechten (Smith & Schwartz, 1997).¹⁰ Zo vinden sommige mensen de bescherming van het milieu een belangrijkere waarde dan mobiliteit, terwijl beide groepen dezelfde overtuigingen hebben over de gevolgen van het gebruik van een auto (Hoeken et al., 2009). Degenen die de waarde de bescherming van het milieu belangrijker vinden dan de waarde mobiliteit, zullen eerder geneigd zijn om met het openbaar vervoer te reizen. Het is daarom belangrijk om in de communicatie niet uitsluitend gericht te zijn op de milieuwaarden op zich, maar ook aandacht te besteden aan de praktische consequenties voor het individu die het steunen van de specifieke waarde dichterbij haalt.

Natuurwaarden behoren tot de cluster *universalism*. De waarde *universalism* wordt door Schwartz gekarakteriseerd door zijn centrale doel, namelijk: “*understanding, appreciation, tolerance, protection for the welfare of all people and for nature*” (Schwartz, 1992, 12). Verplanken merkt op dat wanneer in de communicatie een appèl gedaan zal worden op de waarden van dat cluster als geheel (gelijkheid, innerlijke harmonie of sociale rechtvaardigheid), of de waarden uit de tegengestelde cluster worden ontmoedigd (macht en rijkdom) het zal kunnen bijdragen om de waarde van natuurbehoud te versterken (Verplanken, 228).

¹⁰ “The power, achievement, and tradition types were universal, as they emerged in all countries. The hedonism, self-direction, universalism, and security types were found in 95% of countries, and the stimulation, benevolence, and conformity types were found in 90% of countries. (...) Given the diversity of countries studied, these findings suggest that all 10 motivational types of values may be quite close to universals.” (Schwartz, 1992, 38)

3.3 Yellowstone National Park

Bright et al (1993) hebben binnen het kader natuur onderzoek gedaan naar effectieve communicatie. De theoretische aanleiding en het daaraan gerelateerde doel van het experiment van Bright et al (1993) was tweedelig. Enerzijds had de aanleiding betrekking op de toepasbaarheid van de theorie van beredeneerd gedrag. Bright et al. (1993) geven aan in de literatuur geen basisrichtlijnen voor het ontwikkelen van effectieve communicatieprogramma's worden gegeven die zijn gebaseerd op de principes van de theorie van beredeneerd gedrag. Daarom onderzochten zij of het mogelijk was om door middel van de theorie van beredeneerd gedrag een persuasieve boodschap (*belief-targeted message*) te ontwikkelen. Alvorens dit te onderzoeken gingen Bright et al. door middel van een experiment naar de publieke perceptie van het gecontroleerde branden beleid van het National Park na, of het model van beredeneerd gedrag daadwerkelijk attitude en gedragverandering verklaart. Voor managers is het belangrijk dat het gecontroleerde brandenbeleid publiekelijk wordt geaccepteerd. Door de attitude van het publiek ten opzichte van het gecontroleerde brandenbeleid te gebruiken als een *case study*, werd de geldigheid van de theorie van beredeneerd gedrag en de effectiviteit van de *belief-targeted messages* die aan de hand van de theorie zijn ontwikkeld, onderzocht (Bright et al., 1993).

Het experiment bestond uit twee fasen. De bezoekers van het Yellowstone National Park werden gedurende de maanden september en oktober 1989 geselecteerd. De primaire overtuigingen van voor- en tegenstanders werden in kaart gebracht waarna twee type teksten werden ontwikkeld (een positieve en een negatieve variant) en de mensen in de positieve of de negatieve groep werden ingedeeld. Om de juistheid van de theorie van beredeneerd gedrag te onderzoeken werd aan de mensen met een positieve attitude ten opzichte van het gecontroleerde brandenbeleid een negatieve tekst voorgelegd en de mensen met een negatieve attitude ten opzichte van het gecontroleerde brandenbeleid een positieve tekst voorgelegd. De controlegroepen kregen geen tekst voorgelegd. Vervolgens werd nagegaan of de doelvariabelen van de theorie van beredeneerd gedrag waren veranderd (Bright et al., 1993).

De mate waarin er veranderingen waren in de attitude en de subjectieve norm voorspelden significant of er een verandering was in de gedragsintentie. Tevens bleek dat de verandering in attitude een betere voorspeller was van de gedragsintentie dan de subjectieve norm.

Veranderingen in de overtuiging over de gevolgen van het gecontroleerde branden beleid waren positief gecorreleerd met een verandering in de attitude om het gecontroleerde brandenbeleid te steunen (Bright et al., 1993).

Er werd bij de experimentele groepen een verandering in de intentie en overtuigingen

verwacht die werden gemeten aan de hand van de attitude en de waargenomen norm, in de richting van de boodschap. De hypothese van Bright et al. kon echter alleen worden aangenomen voor de positieve experimentele groep. De positieve experimentele groep was na het ontvangen van de boodschap minder overtuigd dat het gecontroleerde brandenbeleid daadwerkelijk de conditie van de natuur zou verbeteren en meer overtuigd dat een dergelijk beleid het menselijk leven zou kunnen bedreigen. Voor de positieve controlegroep bleek dat er geen significant verschil bestond wat betreft de attitude en subjectieve normen ten opzichte van het steunen van het gecontroleerde brandenbeleid. De mensen uit de negatieve experimentele groep bleken uiteindelijk niet significant positiever te staan ten opzichte van het steunen van het gecontroleerde brandenbeleid. De negatieve controle groep bleek wel minder negatief te staan ten opzichte van het steunen van het beleid. Op basis van deze resultaten concluderen Bright et al. dat de theorie geldig mag worden verklaard.

Een verklaring voor het feit dat de boodschap niet hetzelfde gevolgen had voor de attitudeverandering van de negatieve groepen is te vinden in de theorie van Wood, Eagly en Chaicken (1977). Zij concludeerden dat een boodschap meer overtuigend was wanneer het bepleite standpunt onverwacht is. In de context van dit experiment betekent dit dat de positieve experimentele groep de boodschap die zij ontvingen als meer onverwacht en daardoor meer betrouwbaar heeft beoordeeld en de boodschap daarom effectiever is geweest (Bright et al., 1993).

3.4 Acceptatieproces – het duale procesmodel

Het *Elaboration Likelihood model* (1981) van Petty en Cacioppo beschrijft vanuit de vooronderstelling dat mensen correcte attitudes willen hebben, hoe het proces om tot de correcte attitude te komen verloopt.¹¹ Hiertoe onderscheiden zij twee routes. De eerste route is de centrale route, hier is sprake van een hoge elaboratie. De tweede route is de perifere route, hier is sprake van lage elaboratie (Hoeken et al., 2009).

Petty en Wegener benadrukken dat het ELM een continuüm is. De mate van elaboratie is afhankelijk van de hoeveelheid gedachten en het type gedachten. Of een boodschap perifeer of centraal wordt verwerkt, kan dan ook afhankelijk zijn van de kwaliteit als van de kwantiteit van argumenten. Er zijn bovendien meerdere variabelen die ervoor kunnen zorgen dat de attitude verzwakt of versterkt wordt. Wanneer de *source expertise* bijvoorbeeld laag is, wordt de attitude ook lager gewaardeerd (Petty & Wegener, 1999).

De duale procesmodellen van overtuiging schrijven voor dat attitudes gebaseerd op een zorgvuldige afweging van voor- en tegenargumenten, langer worden onthouden, beter

¹¹ Het Elaboration Likelihood Model wordt in de tekst weergegeven door middel van de afkorting ELM.

bestand zijn tegen tegenargumentatie en daarnaast ook betere voorspellers zijn van gedrag, dan attitudes die gebaseerd zijn op de toepassing van vuistregels (Petty, Haugtvedt & Smith, 1995). Zoals eerder opgemerkt, moet voor een zorgvuldige afweging van argumenten, aan drie voorwaarden zijn voldaan. Naast een hoge mate van capaciteit en bekwaamheid en voldoende gelegenheid, is het belangrijk dat de lezer gemotiveerd is om de argumenten zorgvuldig af te wegen. Wanneer aan een van deze voorwaarden niet wordt voldaan, neemt de lezer zijn toevlucht tot een meer oppervlakkige verwerking van de tekst (Petty, Haugtvedt & Smith, 1995).

3.5 Betrokkenheid en brongeloofwaardigheid

Motivatie wordt naast bepaalde tekstkenmerken, ook bepaald door de volgende lezerskenmerken: de mate van de consequentiebetrokkenheid van de lezer, de stemming van de lezer en de *need for cognition* van de lezer (Hoeken et al., 2009). Johnson en Eagly (1989) geven een overzicht van het empirisch onderzoek naar de invloed van betrokkenheid op het overtuigingsproces. Zij onderscheiden drie vormen van betrokkenheid: indrukbetrokkenheid, consequentiebetrokkenheid en waardebetrokkenheid (Hoeken et al., 2009) Indrukbetrokkenheid verwijst naar het verschijnsel dat mensen elkaar beoordelen op de attitudes die ze hebben, het belang van deze betrokkenheid zal worden toegelicht in 3.6 'De waargenomen norm'.

Consequentiebetrokkenheid is relevant voor het overtuigingsproces aangezien het ontstaat wanneer het voor de lezer van belang is om een correcte attitude te hebben. Een hogere consequentiebetrokkenheid leidt volgens Chaiken et al. (1989) tot een verhoogde motivatie om er zeker van te zijn dat de uiteindelijke attitude correct is. Een hogere consequentiebetrokkenheid leidt tot een hogere motivatie om de argumenten zorgvuldig af te wegen. Bij sterke argumenten leidt hoge consequentiebetrokkenheid tot een positievere attitude. Bij zwakke argumenten leidt dit juist tot een negatievere attitude. (Petty en Cacioppo, 1984 in: Hoeken et al. 2009)

Het persoonlijke belang van natuur is voor veel mensen onduidelijk, dit is een verklaring voor de lage consequentiebetrokkenheid van mensen ten opzichte van natuur. Wanneer de (voornamelijk lange termijn) belangen helder in kaart worden gebracht door middel van recente (sociale) geografische kennis, kan deze informatie dienen om het bewustzijn van de Nederlandse burger te voeden. Wanneer men er in zal slagen om de consequentiebetrokkenheid ten aanzien van het behoud van natuur te vergroten, zal men eerder gemotiveerd raken de waarde van natuur ten aanzien van conflicterende waarden te verkiezen, wat tot uiting zal komen in algemeen gedrag. Er zullen echter wel additionele maatregelen getroffen moeten worden, zodat burgers gemotiveerd zullen raken om deze

informatie tot zich te nemen. Door de inhoudelijke punten effectief over te brengen zal gebruik gemaakt moeten worden van tekstuele- en visuele middelen. Het zou bijvoorbeeld zinvol kunnen zijn om de gevolgen voor komende generaties visueel weer te geven in de campagnes.

Waardebetrokkenheid beïnvloedt de richting waarin wordt nagedacht over de argumenten. Waardebetrokkenheid treedt op als het onderwerp van de tekst sterk gerelateerd is aan een belangrijke waarde van de lezer (Hoeken et al., 2009). Waardebetrokkenheid wordt ook wel omschreven als de psychologische toestand die ontstaat door de activatie van attitudes die nauw gerelateerd zijn aan belangrijke waarden (Hoeken et al., 2009, 75). Blootstelling aan een boodschap die sterk gerelateerd is aan een belangrijke waarde, roept waardebetrokkenheid op. Deze vorm van betrokkenheid is lastig beïnvloeden.

Een hoge waardebetrokkenheid kan betekenen dat er een grotere weerstand zal bestaan om een attitudeverandering te bewerkstelligen (Johnson & Eagly, 1989). Hierdoor is de attitude van iemand bij een grotere waardebetrokkenheid minder gemakkelijk te beïnvloeden. Daarnaast is een hoogbetrokken individu eerder gemotiveerd om de informatie van de boodschap inhoudelijk, via een centrale route, te verwerken. Men zal minder snel geneigd zijn zich te richten op de perifere eigenschappen van een boodschap. Iemand die lager betrokken is bij het attitudeonderwerp is eerder geneigd om de boodschap via de perifere route te verwerken. De cognitieve activiteit zal groter zijn bij een grotere waardebetrokkenheid, maar een attitudeverandering is makkelijker te bewerkstelligen bij een individu die een lagere waardebetrokkenheid heeft bij het onderwerp. Een milieuactivist zal door zijn hoge waardebetrokkenheid minder snel geneigd zijn om zich aan te sluiten bij een boodschap waarin de bouw van een industrieterrein op een beschermd natuurgebied wordt gepropageerd dan een gewone burger. Waardebetrokkenheid leidt daarom tot een bevooroordeelde verwerking (Hoeken et al., 2009). Het (her)bevestigen van mensen in hun bestaande waarde van natuur is geen efficiënt communicatiedoel voor Milieudefensie. Communicatie gericht op het beïnvloeden van waardebetrokkenheid zal voornamelijk mensen aanspreken die de waarden van natuurbehoud en een waardevolle toekomst belangrijk vinden en daarom als hoogbetrokken kunnen worden aangemerkt.

Hieruit volgt dat het belangrijk is om bij het ontwerpen van een campagnetekst goed in kaart te brengen wat welke standpunten in het acceptatiegebied en welke standpunten in het verwerpsgebied vallen van de doelgroep. Om iemand te overtuigen, moet volgens de sociale beoordelingstheorie het standpunt dat gepropageerd dient te worden, zo veel mogelijk afwijken van de standpunten van de lezer die in het acceptatiegebied liggen, maar

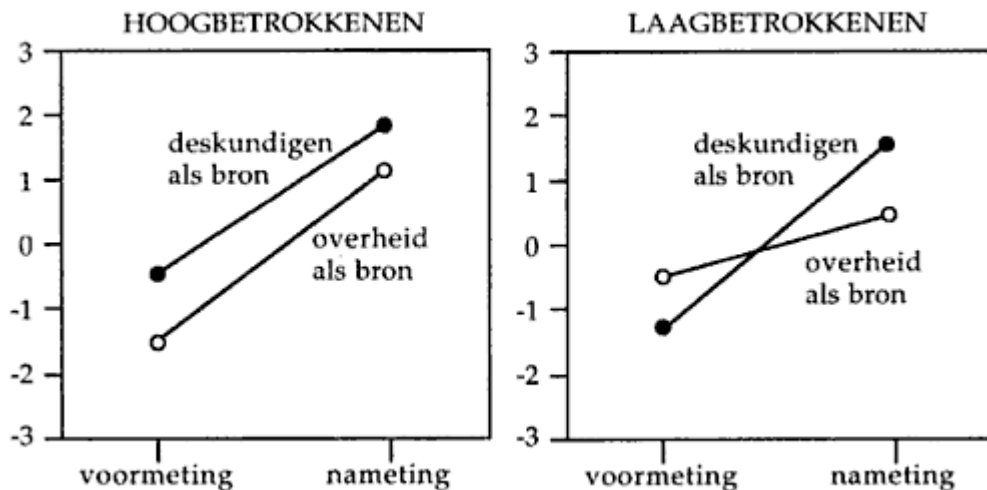
niet in het verwerpingsgebied vallen van de lezer (Scherif & Hoveland, 1961 in Hoeken et al., 2009)

Ook O' Keefe benadrukt het belang van de persoonlijke betrokkenheid. Des te meer betrokken de lezer is bij het attitudeonderwerp, des te minder groot de kans is dat hij zijn standpunt ten opzichte van het onderwerp zal aanpassen. O' Keefe (2002) onderscheidt daarnaast nog twee factoren die een rol zouden moeten spelen bij het ontwikkelen van een standpunt (Hoeken et al., 2009). Naast het feit of het gepropageerde standpunt wel/niet in de richting van zijn eigen overtuiging ingaat, is het van belang vanuit welke bron het standpunt wordt gepropageerd. Een geloofwaardige bron kan een standpunt propageren die dichter bij het verwerpingsgebied ligt van de ontvangende doelgroep dan een ongeloofwaardige bron.

In de literatuur worden individuen die in dergelijke mate verschillen in hun waardebetrokkenheid, onderscheiden in de categorieën hoogbetrokkenen en laagbetrokkenen. Uit onderzoek blijkt dat voor hoogbetrokkenen de brongeloofwaardigheid geen rol speelt bij hun oordelen als *perifere cue*, bronkenmerken kunnen wel als argument voor- of tegen de aannemelijkheid van het gepropageerde standpunt dienen (Hoeken et al., 2009). Voor de laagbetrokkenen blijkt dat de perifere route van overtuiging wordt gevolgd en dat het oordeel onder andere gebaseerd wordt op de brongeloofwaardigheid. Wanneer perifere cues belangrijker worden, neemt de invloed van de perifere verwerking toe. Wanneer de perifere cues minder belangrijk worden, neemt de invloed van de centrale verwerking toe. Daarnaast kan de impact op het *oordeel* van het ene proces groter zijn dan het andere (Petty & Wegener, 1999). Een onderzoek waarin de principes van het ELM werden onderzocht is het veldonderzoek van Verplanken (1989), waaruit werd geconcludeerd dat informatie van deskundigen wel tot beïnvloeding leidde, terwijl informatie van de overheid geen effectieve beïnvloeding tot stand bracht (Verplanken, 1998).

Uit het veldonderzoek van Verplanken (1989) naar beïnvloeding bleek dat er onder de hoogbetrokken respondenten sprake was van een attitudeverandering in de richting van het uitgezette standpunt. Hierbij speelde de brongeloofwaardigheid geen rol, er bestond geen significant verschil tussen de situatie waarin de informatie van deskundigen of van de overheid afkomstig was. Bij laagbetrokkenen was er eveneens sprake van verandering, maar deze was significant sterker in de situatie waarin de informatie afkomstig was van een deskundige bron dan in de situatie waarin de overheid als bron werd opgevoerd (Verplanken, 1998).

Figuur 2: onderzoeksresultaten van de relatie tussen de betrokkenheid en de attitudeverandering. De verticale as geeft attitudescores weer die lopen van zeer negatief (-3) tot zeer positief (+3). (Verplanken, 1998 in: Bartels et al. 1998, 223)

Een tweede effect van betrokkenheid bleek uit de mate waarin er samenhang was tussen specifieke opvattingen over risico's en voordelen (bijvoorbeeld bezuinigingen op de natuur staan natuurbehoud in de weg), de houding die men hier tegenover had (bijvoorbeeld een positieve houding ten aanzien van verzet) en de sterkte van de gedragsintenties (bijvoorbeeld om te protesteren). Deze samenhang was sterker bij de hoog- dan bij de laagbetrokkenen (Verplanken, 1998). Er kan dus worden gesteld dat het beïnvloeden van opvattingen vaak meer invloed zal hebben op de intenties van een individu en dat deze intenties ook een betere voorspeller zullen zijn van het gedrag die het individu zal vertonen ten aanzien van het onderwerp. Omdat men in de communicatie waarin natuur centraal staat voornamelijk de opvattingen van laagbetrokkenen wil beïnvloeden, toont dit effect een moeilijkheid aan.

Naast het effect van de boodschap op directe attitudeverandering werd ook een klein effect gemeten op de lange termijn: in een tweede nameting bleek de verandering onder de hoogbetrokkenen beter standgehouden te hebben dan die onder de laagbetrokkenen (Verplanken, 1998). Ook dit resultaat toont de moeilijkheid aan van persuasieve campagnes ten bate van natuur, omdat er een effect op de lange termijn bewerkstelligd moet worden zal de beïnvloeding van de attitude van blijvende aard moeten zijn.

Attitudeverandering blijkt moeilijk te zijn bij sterke waardenbetrokkenheid. Argumentsterkte is hierbij niet doorslaggevend. Als het gaat om milieugerelateerde onderwerpen en gedrag spelen alle typen betrokkenheid een rol.

Consequentiebetrokkenheid speelt een rol wanneer er sprake is van directe consequenties voor een individu, dit is bijvoorbeeld het geval bij de mate van energieverbruik. Men zal eerder minder energie verbruiken omdat dit financieel aantrekkelijk is en niet omdat het minder schade toebrengt aan het klimaat.

Bij waardebetrokkenheid is de situatie gecompliceerder. Mensen verschillen over het algemeen in de *mate* waarin men waarden aanhangt die direct met het milieu te maken hebben, zoals het beschermen en het behoud van de natuur. Een waarde als natuurbehoud kan dan wel degelijk aanwezig zijn, maar verschilt in de plaats die het binnen de persoonlijke waardehiërarchie staat en in hoeverre het dus conflicteert met andere persoonlijke waarden. Daarnaast verschillen mensen ook in de mate waarin men fundamentele waarden (bijvoorbeeld zorg voor latere generaties, een waardevolle toekomst en gezondheid) met het milieu verbindt. In dit geval hebben we te maken met individuele verschillen die niet onveranderbaar, maar wel van een relatief chronisch karakter zijn. (Verplanken, 1998) Waardebetrokkenheid staat los van consequentiebetrokkenheid: men kan zich zeer betrokken voelen bij een maatregel van de overheid (bv ecotaks), omdat men daar zelf de gevolgen van ondervindt (hoge consequentiebetrokkenheid), zonder dat er sprake is van waardebetrokkenheid. Het omgekeerde is ook goed denkbaar: iemand kan sterke milieuwaarden hebben, zonder dat er sprake is van directe persoonlijke consequenties. (Verplanken, 224) Om deze reden is het zinvol om een onderscheid te maken in twee doelgroepen: hoogbetrokken en laagbetrokken burgers. Voor beide doelgroepen zal vervolgens gekozen moeten worden voor een verschillende benaderingswijze. Meer hierover in de *common ground*.

Natuurbehoud is een onderwerp waarbij mensen zich over het algemeen niet bewust zijn van persoonlijke belangen of juist bewust zijn van de persoonlijke nadelen. Het kiezen voor de milieuvriendelijke optie betekent hier vaak een offer van het individu. Dit is voor Verplanken een reden om te stellen dat waardebetrokkenheid in de communicatie een cruciale factor moet spelen. Het versterken van milieuwaarden zou voor deze categorie onderwerpen dan ook een belangrijk communicatiedoel moeten zijn. “Omdat waarden relatief vastverankerde en stabiele cognitieve structuren zijn, kan het versterken van milieuwaarden alleen als een lange termijndoel worden geformuleerd” (Verplanken, 227)

3.6 De kloof

Over effectieve communicatie bestaan verschillende theorieën die zich in de loop van de tijd verder hebben geëvolueerd. Het meest simplistische model is het lineaire model dat door Burgess *et al.* (1998) beschreven wordt. De vooronderstelling van dit model is dat meer kennis leidt tot beter gedrag. Dit rationele model kan in de context van communicatie ter

bevordering van natuurbehoud als volgt worden weergegeven: wanneer men kennis verwerft over natuur zal dit leiden tot een positieve attitude ten opzichte van (bepaald gedrag ten aanzien van) de natuur. Deze positieve attitude zal zich uiten in het vertonen van gedrag ten behoeve van natuurbehoud.

Het rationele model impliceert dat campagnes gebaseerd op informatieverstrekking zouden leiden tot een positieve verandering in het gedrag ten aanzien van het onderwerp van de communicatie. Uit verschillende onderzoeken, waaronder onderzoek naar overheids campagnes, is gebleken dat deze theorie onhoudbaar is (Owens, 2000). Daarnaast toonde Kempton et al. (1995) aan in grootschalig onderzoek tussen *environmentalistst* en *non-environmentalists* dat het gebrek aan kennis over natuur gelijk was onder beide groepen. Het idee dat kennis dus per definitie zal leiden tot een bepaalde attitude is niet houdbaar (Kollmuss & Agyeman).

In de literatuur over persuasieve communicatie over milieu wordt er veel gesproken van het bestaan van een zogenaamde *gap*. Deze *gap* kan vrij worden vertaald als een kloof en kent verschillende benamingen: de kennis-bewustzijn kloof (Burgess *et al.*, 1998) kloof, de attitude-gedrag kloof (o.a. Kollmuss & Agyeman, 2002) en de waarde-actie kloof (Blake, 1999) kloof.¹² De zogenaamde 'kloof-'theorieën vestigen de aandacht op het feit dat mensen niet rationeel zijn en systematisch gebruik maken van de informatie die ze wordt aangeboden.

Er bestaat niet altijd een sterke samenhang tussen de attitude die iemand heeft ten aanzien van een bepaalde waarde, en het gedrag. Blake, die dit fenomeen beschrijft aan de hand van de zogenaamde waardeactie kloof, benadrukt dat men niet per definitie irrationeel is, maar dat de waarden van mensen onderhandelbaar, vergankelijk en soms tegenstrijdig zijn (Redclift & Benton, 1994). Er is weinig onderzoek gedaan om deze kloof te verklaren. De leemte die tussen het hebben van een milieuvriendelijk attitude en het vertonen van milieuvriendelijk gedrag bestaat, zou verklaard kunnen worden met behulp van het onderzoek van Davis (1995). Zijn conclusie was dat alleen als men persoonlijk wordt 'aangetast' op een negatieve manier, er een effect optreedt (Kollmus & Agyeman). Daarnaast beschrijft Rajecki (1982) vier oorzaken die de kloof kunnen verklaren. Twee oorzaken die hij beschrijft zijn gericht op de methode waarop de attitude en het gedrag worden gemeten. Om na te gaan of er daadwerkelijk sprake is van een kloof is het belangrijk

¹² De kennis-bewustzijn kloof is vrij vertaald uit de *knowledge-awareness gap* die door Burgess et al. (1998) wordt gedefinieerd. De attitude-gedrag kloof is vrij vertaald uit de *attitude-behavior gap* die o.a. door Kollmuss & Agyeman (2002) wordt gedefinieerd. De waarde-actie kloof is vrij vertaald uit de *value-action gap* die door Blake (1999) wordt gedefinieerd.

dat de attitudes zo gemeten worden dat ze een werkelijke afspiegeling vormen van de overtuigingen van het gevolg van dit specifieke gedrag (Kollmuss & Agyeman). Newhouse (1991) wijst er op dat er discrepanties kunnen ontstaan wanneer de attitudes (Vindt u natuurbehoud belangrijk?) met een bredere *scope* worden bevraagd dan het gedrag (Stemt u op <een specifieke groene partij>?) (Kollmuss & Agyeman) Rajecki (1982) wijst daarnaast op het feit dat de tijd dat de data van de attitudes en de data van het daadwerkelijke gedrag worden verzameld te ver uit elkaar kunnen liggen, dat dit kan leiden tot inconsistentie in de resultaten. Dit verschijnsel noemt hij *temporal discrepancy*. Een vooronderstelling is hier dat attitudes kunnen veranderen (Kollmuss & Agyeman).

Wanneer bovenstaande uitgesloten kan worden wijst Rajecki nog op een verschil tussen de directe en de indirecte ervaring. Directe ervaringen hebben meer invloed op het gedrag van mensen dan indirecte ervaringen. De correlatie bij een indirecte ervaring zal daarom leiden tot een zwakkere correlatie tussen de attitude en het gedrag. Meest belangrijk is waarschijnlijk de normatieve invloeden. Hieronder verstaat Rajecki sociale normen en culturele tradities die de attitudes van mensen vormgeven (Kollmuss & Agyeman). Wanneer bijvoorbeeld de dominante cultuur een bepaalde levensstijl propageert dat onhoudbaar blijkt te zijn naast gedrag in het belang van de natuur zal de gap tussen de attitude ten opzichte van dat gedrag en het gedrag vergroten.

3.7 De waargenomen norm

Om de intentie te veranderen moet die onderliggende determinant worden veranderd die ook daadwerkelijk sterke invloed uitoefent op de intentie. Voordat de boodschap wordt ontworpen, vindt er zelden een onderzoek plaats om te bepalen in welke mate de verschillende determinanten invloed uitoefenen op de intentie. In de praktijk richt men zich vrijwel altijd op de attitude. De vooronderstelling die daarmee wordt gedaan is dat wat de doelgroep zelf vindt van het gedrag (de attitude) een groter gewicht in de intentieschaal legt dan wat anderen vinden (de waargenomen norm), of de inschatting dat hij/zij in staat is om het gedrag uit te voeren (de eigeneffectiviteit). Nolan et al. (2008) tonen aan dat er risico's zijn om vooral in te gaan op de attitude in persuasieve documenten en laten zien dat het kan lonen om de waargenomen norm te beïnvloeden. Nolan et al. deden onderzoek naar de mate waarin een boodschap die inspeelde op resp. de waargenomen norm, het eigenbelang en het milieu een rol speelden in het energieverbruik van de Nederlandse burger. De conclusie van dit onderzoek was dat de waargenomen norm boodschap als minst motiverend werd beoordeeld, maar tegelijkertijd tot de sterkste afname van het energieverbruik bleek te leiden (Hoeken et al., 2009).

Cialdini, sociaal psycholoog, richt zich in zijn onderzoek naar overtuiging op het

belang van het specifieke domein, waaronder milieugerelateerd gedrag. Cialdini (2003) stelt dat de waargenomen norm een belangrijkere rol speelt in sociale dilemma's. Het inspelen op de waargenomen norm is volgens Cialdini vooral effectief als het belangrijk is dat iedereen meedoet (Hoeken et al., 2009). Dit is in bijzonder het geval bij natuurbehoud.

Fitkau en Kessel (1981) ontwierpen in 1981 een model om milieugerelateerd gedrag te verklaren. Zij definiëren hierin vijf variabelen die een rol spelen in gedrag met betrekking tot milieu. Hierin formuleren zij *perceived feedback* als een belangrijke richtinggever. Deze variabele zou kunnen worden vergeleken met een ruime definitie van de waargenomen norm die is terug te vinden in het Integrative model of behavioral prediction van Fishbein en Yzer.

3.8 Deelconclusies

Milieudefensie geeft in het beleidsplan aan de burger te willen informeren en adviseren, maar er kan niet simpelweg worden geredeneerd dat meer kennis tot een andere attitude en tot ander gedrag leidt. Het model van beredeneerd gedrag toont ook aan dat reclamecampagnes die uitsluitend gericht zijn op een bepaalde kennisoverdracht niet werken. Kennisverhoging is niet voldoende om gedrag ook daadwerkelijk te veranderen. Campagnes die zich slechts richten op de verklaring van het belang van het vertonen van specifiek gedrag zullen daarom niet slagen. Effectiever is om mensen te overtuigen om hun intentie tot veranderen te veranderen, door veel aandacht aan hun houding en waargenomen norm te geven. Toch is kennisoverdracht in de campagnes wel noodzakelijk. Kennis vormt een fundament om betekenis te kunnen geven aan overtuigingen. Daarnaast is er motivatie vereist om juist deze boodschap op te nemen en te verwerken. Er zullen daarom wel additionele maatregelen getroffen moeten worden, zodat burgers gemotiveerd zullen raken om deze informatie tot zich te nemen.

Er zijn twee factoren die een *bias* kunnen veroorzaken. Ten eerste kan de factor motivatie een rol spelen wanneer men de wens heeft om op een bepaald standpunt uit te komen. Ten tweede is de factor bekwaamheid bepalend. Bekwaamheid speelt voornamelijk een grote rol wanneer de boodschap veel kennis vergt. In het geval wil iemand wel objectief zijn, maar is daar niet toe in staat (Petty & Wegener, 1999). Daarnaast waarschuwen Petty & Wegener (1999) voor hypercorrectie van vooroordelen, dit zou volgens hen averechts werken. Door de inhoudelijke punten effectief over te brengen, zal gebruik gemaakt moeten worden van tekstuele- en visuele middelen. Het zou bijvoorbeeld zinvol kunnen zijn om de gevolgen voor komende generaties visueel weer te geven in de campagnes.

Betrokkenheid bij de ontvanger bij een onderwerp is een belangrijke factor gebleken die bepalend is voor de vraag welk soort communicatie effectief zal zijn. Hoogbetrokken ontvangers zullen meer geneigd zijn om aandacht te geven aan moeilijke informatie en

zullen meer op de sterkte van de aangeboden argumenten letten dan laagbetrokken ontvangers. Laagbetrokken ontvangers zullen gevoeliger zijn voor perifere kenmerken zoals brongeloofwaardigheid of zullen hun oordelen meer op emotionele dan op rationele gronden baseren. Als het gaat om voorlichting over natuurbehoud is een onderscheid tussen consequentie- en waardebetrokkenheid nuttig. De types kunnen gebruikt worden om te differentiëren tussen doelgroepen, onderwerpen en communicatiestrategieën.

Bij onderwerpen waarbij de natuur voor de voorlichter of beleidsmaker weliswaar centraal staat, maar waarbij voor de ontvanger van de communicatie geheel andere afwegingen zijn of haar gedrag bepalen, is het in campagnes nuttig om de nadruk op dit laatste aspect te richten. Dit is met name het geval wanneer het individu persoonlijke consequenties kan verwachten van te voeren beleid of van zelf te maken keuzes. Dit is het geval wanneer er sprake is van een hoge consequentiebetrokkenheid. In dit geval zal de communicatie alleen effectief zijn wanneer er sterke argumentatie kan worden aangeboden die gericht is op persoonlijke consequenties. Natuurargumenten spelen in het communicatieproces dan ook slechts een ondergeschikte rol (Verplanken, 1998).

Bij onderwerpen waarbij er vrijwel geen directe persoonlijke belangen in het spel zijn en wanneer deze er wel zijn het persoonlijke nadelen betreft moet er gekozen worden voor een andere strategie. Bij natuurbehoud is dit vaak het geval. Het kiezen voor een milieuvriendelijke optie van een bepaald gedrag zal een offer van een individu vergen. In deze gevallen speelt waardebetrokkenheid een cruciale factor: de mate waarin men milieuwaarden aanhangt is dus bepalend voor het feit of iemand wel of niet een milieuvriendelijke keuze zal maken. In dit geval zal het versterken van milieuwaarden een belangrijk communicatiedoel moeten zijn (Verplanken, 1998).

Nolan et al. tonen aan dat er risico's zijn om vooral in te gaan op de attitude in persuasieve documenten en laten zien dat het kan lonen om de waargenomen norm te beïnvloeden (Nolan et al. (2008). Waarden zijn relatief vastverankerde en stabiele cognitieve structuren (Schwartz 1992). Hierdoor kan het versterken van milieuwaarden alleen als er een lang termijndoel wordt geformuleerd. Communicatiestrategieën zouden dus moeten worden afgestemd op de lange termijn en verankerd moeten worden in theorieën over waarden (Verplanken, 1998).

Uit het experiment dat Bright et al. in 1993 in het kader van natuur en effectieve communicatie uitvoerden, blijkt de moeilijkheid om een strategie te ontwikkelen op basis van algemene theorieën. "Whereas use of the theory of reasoned action as a model which explains attitude and behavior change was supported, the results appear to confirm the difficulty of predicting the effects of a belief-targeted message" (Bright et al., 1993, 278) Het is daarom zinvol bij de ontwikkeling van een boodschap om gebruik te maken van pre-tests

alvorens te kiezen voor een strategie.

Bright et al. (1993) geven tevens naar aanleiding van hun onderzoeksresultaten aan dat men in toekomstig onderzoek de effecten van de waargenomen norm nader onderzocht moet worden. In deze studie bleek de verandering niet significant, maar dit is volgens de auteurs te wijten aan het feit dat deze variabele onvoldoende is beïnvloedt. Dit is tevens een zwak punt van het experiment, aangezien hierdoor niet het gehele model van beredeneerd gedrag wordt getoetst. Een tweede punt waar volgens Bright et al. aandacht aan gegeven moet worden is de correlatie tussen de attitude ten opzichte van gedrag en het gedrag. Hiermee verwijzen ze naar de kloof die er bestaat tussen attitude en gedrag, eerder benoemd in hoofdstuk 3.6. Om een zogenaamde kloof te vermijden geven Bright et al. (1993) aan de boodschap te richten op de consequenties van het vertonen van bepaald gedrag en niet op het gedrag zelf. Bright et al. (1993) geven aan dat er twee mogelijke strategieën zijn om overtuigingen te veranderen. Men kan informatie verschaffen die is ontwikkeld om overtuigingen te veranderen die al aanwezig zijn in de groep. Een andere strategie is het verschaffen van informatie die is ontwikkeld om overtuigingen die niet eerder aanwezig waren in de groep te creëren. Om op een effectieve manier intenties en gedrag te veranderen is het belangrijk dat deze informatie het gedrag relateert aan de overtuigingen over positieve of negatieve gevolgen van dat gedrag (Fishbein & Ajzen, 1981) "According to the theory of reasoned action, in order to change behavior, the arguments included in the message should be statements regarding the consequences of performing the behavior, not statements about the target of the behavior" (Bright et al., 1993, 279).

Het is tevens belangrijk dat Milieudefensie zijn doelstellingen realistisch formuleert. Over het algemeen wordt bij grootschalige campagnes slechts 1% van de doelgroep bereikt. Uiteindelijk zal dit bij massacommunicatie toch vaak leiden tot het bereik van een groot aantal mensen.

4. Integratie van de disciplinaire inzichten

Conflicten tussen disciplinaire inzichten kunnen in interdisciplinair onderzoek voorkomen op het niveau van inzichten, concepten, aannames en theorieën (Repko, 2008). Om te kunnen vaststellen of de disciplinaire inzichten conflicteren, zijn er naar aanleiding van de inzichten gepresenteerd in hoofdstuk 2 en 3 twee modellen ontwikkeld die deze disciplinaire inzichten overzichtelijk uiteen zetten. Op basis hiervan wordt geconcludeerd of het nodig is een *common ground* te creëren. De *common ground* wordt gevormd door de integratie van eventuele conflicterende inzichten.

Het integreren van de disciplinaire inzichten is nodig om de onderzoeksvraag “Hoe kan de natuur in Nederland worden behouden?” te beantwoorden. De integratie vormt een praktische toepassing van de interdisciplinaire studie waarin een balans wordt gezocht tussen de specialisaties, geografie en communicatiekunde, en interdisciplinariteit (Repko, 2008). Door de geïntegreerde disciplinaire inzichten te presenteren wordt een *more comprehensive understanding*¹³ bereikt.

Om dit integratie proces zo duidelijk mogelijk weer te geven worden de inzichten van de geografie en de communicatiekunde in modelvorm gepresenteerd. Deze modellen worden vervolgens samengevoegd tot één model, die een weerspiegeling van de integratie geeft. Dit model wordt toegelicht en hieruit volgt het interdisciplinair advies aan Milieudefensie.

4.1. Inzichten en model geografie

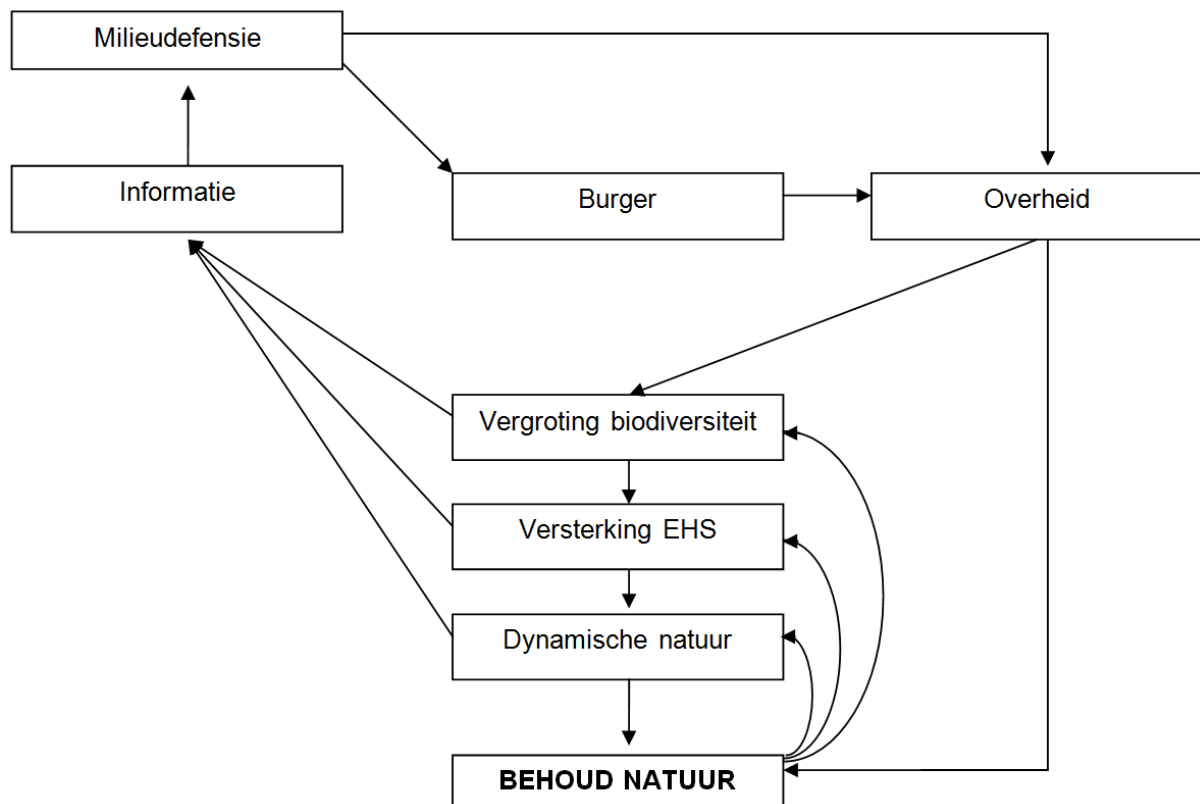
Uit de inzichten van de geografie kan een model getekend worden dat er als volgt uit ziet (figuur 4.1., bladzijde 40). Schematisch is uiteen gezet hoe de natuur volgens geografische inzichten kan worden behouden. Zoals uit hoofdstuk 2 naar voren is gekomen zijn de vergroting van de biodiversiteit, een sterke Ecologische Hoofdstructuur en een dynamische natuur de drie belangrijkste aspecten voor een sterke natuur. Deze drie aspecten vormen de geografische informatie die Milieudefensie door de burger naar de overheid zou moeten corresponderen. Door middel van pressie kan Milieudefensie er voor zorgen dat de overheid handelt om de natuur te behouden. Dit kan Milieudefensie indirect, door informatievoorziening aan de burger, en direct doen, door pressie uit te oefenen op de overheid. De pressie kan worden uitgeoefend door middel van lobbyen, publiceren van resultaten en campagnes. Helaas is, zoals in hoofdstuk 1 benadrukt, het onderdeel Ruimte & Landschap uit het beleidsplan van Milieudefensie verdwenen, waardoor er een onderbreking

¹³ *More comprehensive understanding*: een meeromvattend inzicht dan een disciplinaire benadering kan geven

plaatsvind in dit model, dat als een cyclus gezien kan worden. De geografische informatie komt nu dus niet bij de overheid aan, omdat dit niet meer de focus van Milieudefensie is.

Figuur 4.1. model geografie

4.2. Inzichten en model communicatiekunde

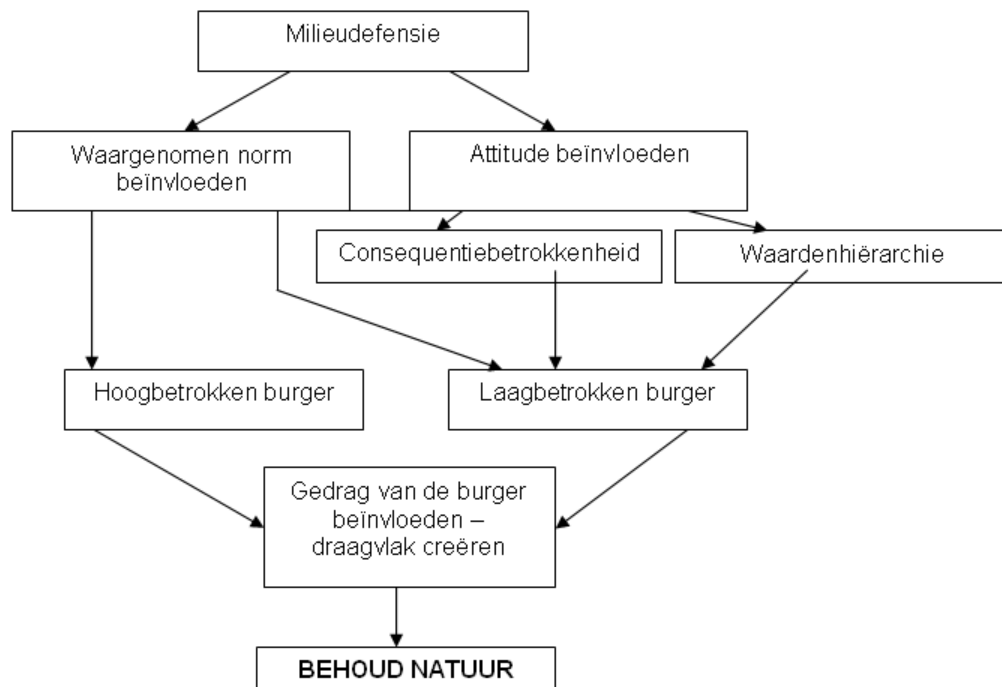
Uit het beleidsplan van Milieudefensie blijkt dat zij het gedrag van de burger dermate willen veranderen dat er een draagvlak binnen de samenleving wordt gecreëerd voor natuurbelangen. Om dit te bereiken zou Milieudefensie volgens inzichten uit de communicatiekunde twee doelgroepen moeten onderscheiden: de hoogbetrokken en de laagbetrokken burger. De hoogbetrokken burger wordt gedefinieerd als een burger waarvoor de waarde *natuur* een hoge prioriteit kent. De laagbetrokken burger wordt gedefinieerd als een burger waarvoor de waarde *natuur* een lage prioriteit kent. Het beïnvloeden van dit ‘natuurvriendelijk’ gedrag kan via twee verschillende wegen gebeuren: via de attitude van de burger of door het beïnvloeden van de waargenomen norm.

Om deze betrokkenheid, zonder te focussen op milieuwaarden zelf, te vergroten kan het extra effectief zijn om de burger bewust te maken van de persoonlijke consequenties van het ‘natuurvriendelijk’ gedrag. Ook zal de benadering van een hoogbetrokken burger elementen bevatten die de waargenomen norm van de burger kan beïnvloeden. Uit onderzoek blijkt dan ook dat de waargenomen norm met betrekking tot

natuurvriendelijk gedrag vaak een betere voorspeller is van het gewenste gedrag dan de attitude. Campagnes die gericht zijn in het versterken van natuurwaarden zijn op de hoogbetrokken burger van mindere invloed, aangezien deze de burger slechts bevestigen in hun overtuigingen. Om de betrokkenheid van de laagbetrokken burger te vergroten zal aan deze burger de waarde van natuur getoond dienen te worden in de campagnes. Op de lange termijn is het doel dat natuur een hogere plaats krijgt in de waardehiërarchie ten opzichte van conflicterende waarden. Efficiënter zal echter een benadering zijn waarin voornamelijk gericht wordt op de consequenties voor de burger zelf. Ook hier moeten milieuargumenten een ondergeschikte rol spelen. Al deze inzichten uit de communicatiekunde staan in onderstaand model weergegeven.

Figuur 4.2. model communicatiekunde

4.3. Integratie van de modellen

Vanuit geografisch oogpunt is pressie nodig vanuit een belangenorganisatie om de natuur in Nederland te versterken. Deze belangenorganisatie staat dan voor behoud van een hoge biodiversiteit in Nederland (en Europa) door middel van een stelsel van kwalitatief hoogwaardige natuurgebieden aan elkaar verbonden door de ecologische hoofdstructuur. Dit zou een lange termijn beleid moeten zijn ter bevordering van een sterke natuur in Nederland, die vervolgens op Europees niveau de Natura 2000 gebieden zal versterken. Communicatief gezien is het belangrijk hoog betrokken ontvangers te hebben als informatie over natuur

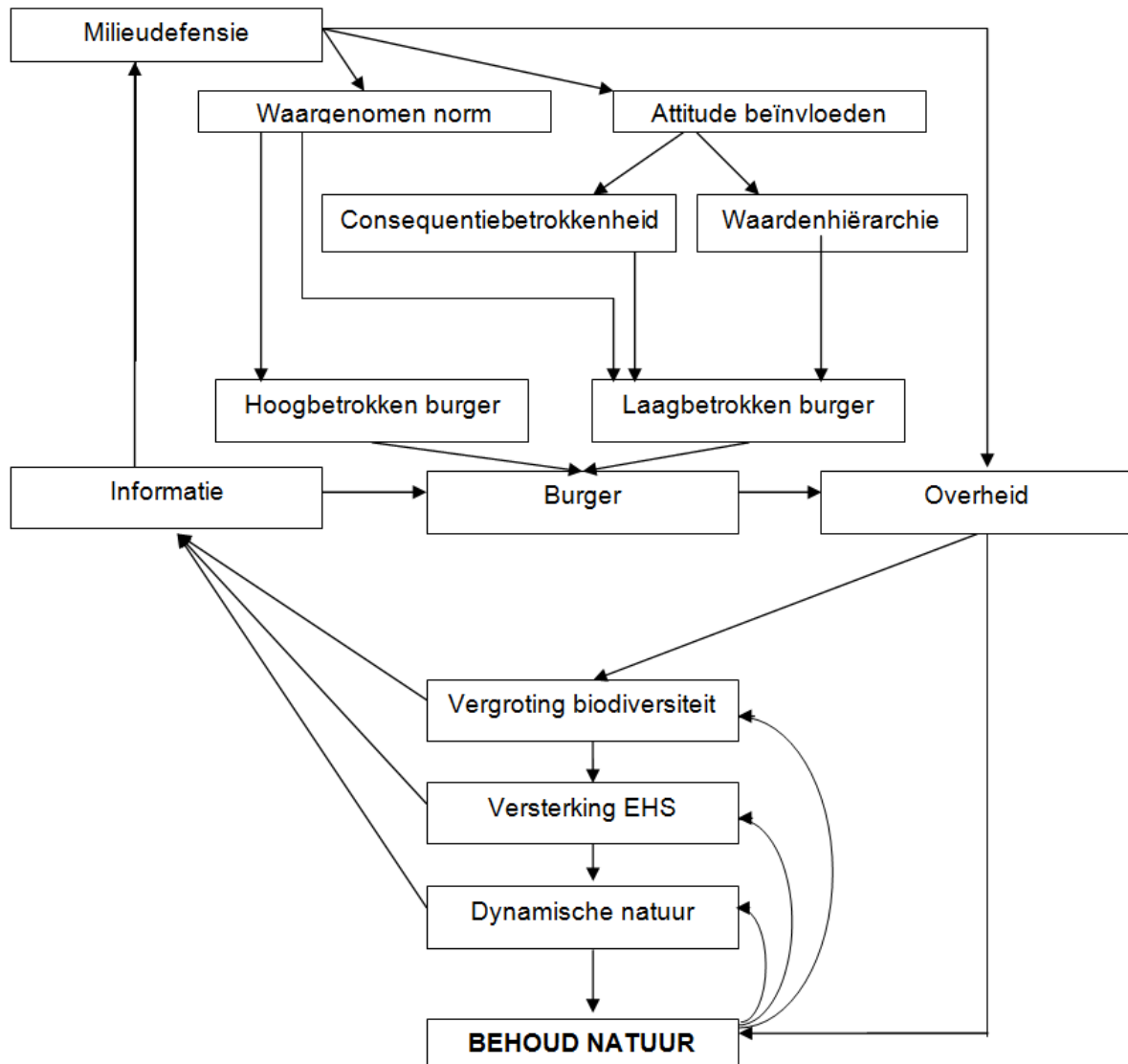
gecommuniceerd wordt, en dus het belang van natuur benadrukt moet worden in de samenleving. Betrokkenheid bij de ontvanger bij een onderwerp is een belangrijke factor gebleken die bepalend is voor de vraag welk soort communicatie effectief zal zijn. Als het gaat om natuurvoorlichting is een onderscheid tussen uitkomst en waardenbetrokkenheid nuttig. Bij onderwerpen waarbij het milieu voor de voorlichter of beleidsmaker weliswaar centraal staat, maar waarbij voor de ontvanger van de communicatie geheel andere afwegingen zijn of haar gedrag bepalen. Dit is met name het geval wanneer het individu persoonlijke consequenties kan verwachten van te voeren beleid of van zelf te maken keuzes. (als er sprake is van een hoge consequentiebetrokkenheid). In dit geval zal de communicatie alleen effectief zijn wanneer er sterke argumentatie kan worden aangeboden die gericht is op persoonlijke consequenties. Milieuargumenten spelen in een communicatieproces slechts een ondergeschikte rol. Dit is een lastig punt voor natuurbelangenorganisaties omdat de maatschappij en daarmee ook de politiek lastig te bereiken is. Bij onderwerpen waarbij er vrijwel geen directe persoonlijke belangen in het spel zijn en wanneer deze er wel zijn het persoonlijke nadelen betreft moet er gekozen worden voor een andere strategie. Bij natuurbehoud is dit dus vaak het geval. Het kiezen voor een milieuvriendelijke optie van een bepaald gedrag zal een offer van een individu vergen. In deze gevallen speelt waardenbetrokkenheid een cruciale factor: de mate waarin men milieuwaarden aanhangt is dus bepalend voor het feit of iemand wel of niet een milieuvriendelijke keuze zal maken. In dit geval zal het versterken van milieuwaarden een belangrijk communicatiedoel zijn waar natuurbelangenorganisaties zich op zullen moeten gaan richten.

Daarnaast is het belangrijk de focus te leggen op een lange termijn strategie in natuurbeleid waarbij de ecologische hoofdstructuur verbeterd en versterkt wordt en de biodiversiteit in Nederland vergroot wordt. Uit de communicatiekunde blijkt dat dit soort waarden relatief vast verankerde en stabiele cognitieve structuren zijn (Schwartz, 1992). Dit zou betekenen dat als deze waarden eenmaal geïntroduceerd en geaccepteerd zijn, deze grote invloed kunnen uitoefenen op het natuurbeleid voor de toekomst. In de suggesties voor verder onderzoek is ook te lezen dat door meerdere bronnen geopperd wordt dat een sterke natuur voor dynamische en flexibele reactie zal kunnen zorgen in relatie tot klimaatverandering. Dit zou betekenen dat Milieudefensie, de natuurbelangenorganisatie, zich zal ook vooral zal moeten richten op een lange termijn strategie waarbij natuur aan belang zal winnen en waardoor waarden over natuur de stabiele cognitieve structuur zal worden die nu tekort komt. Een hulpmiddel hierbij zijn natuurorganisaties die verstand hebben van zaken en hierdoor van toegevoegde waarde kunnen zijn in het debat omtrent natuurbeleid.

Het is verstandig niet een geheel tegengestelde koers te varen dan de regering doet. Hierbij wordt het utiliteitsprincipe in acht gehouden. De versterking van de ecologische hoofdstructuur zorgt voor een meer dynamische natuur die bestand is tegen klimaatverandering en er dus voor kan zorgen dat Nederland hier sterker tegenover staat. Hiermee gepaard gaan economische voordelen. Al deze inzichten gecombineerd leiden tot het volgende model:

Figuur 4.3. modellen geografie en communicatiekunde gecombineerd

Zoals uit de inzichten en modellen uit paragraaf 4.1. en 4.2. blijkt, conflicteren de inzichten vanuit de communicatiekunde en de geografie niet omdat ze verschillende aspecten van het probleem beschrijven. Dit komt voort uit het feit dat de discipline communicatiekunde inhoudelijke input krijgt van de discipline geografie en daardoor geen eigen definities van belangrijke geografische termen heeft. Hierdoor hoeft er geen *common ground*

gecreëerd te worden. Dit wordt ook bevestigd door het feit dat als alle inzichten opgeteld worden, deze elkaar niet tegenspreken maar aanvullen. De bestaande aspecten leveren samen een advies op gericht aan Milieudefensie voor het behoud van de natuur in Nederland. Dit advies is in hoofdstuk 5 te lezen.

5. Natuurlijk! Interdisciplinair advies

De integratie van de inzichten uit hoofdstuk 2 en 3, en de gecombineerde inzichten uit hoofdstuk 4, worden hier gepresenteerd in de vorm van een advies en is tevens het antwoord op onze onderzoeksvraag “Hoe kan de natuur in Nederland behouden worden?”. Dit interdisciplinair advies ten behoeve van het behoud van de natuur in Nederland is gericht aan Milieudefensie. Milieudefensie kan enerzijds effectief pressie uitoefenen op de overheid omdat zij een grote groep burgers vertegenwoordigd en anderzijds kan Milieudefensie door middel van campagnes bewustzijn creëren bij de burger dat zich op lange termijn zal uiten in de politiek.

Om beleid te ontwikkelen om de natuur in Nederland te behouden, moet in eerste instantie de geografische kennis van de natuur in Nederland correct en volledig zijn. Deze informatie kan Milieudefensie op twee manieren dienen. Ten eerste kan het inzicht geven in de belangen en prioriteiten van natuurbeleid. Ten tweede kan hierdoor natuur gepresenteerd worden als extrinsieke motivatie voor de burger.

Het is belangrijk om in ogenschouw te houden dat het niet mogelijk is een geheel tegengestelde koers te varen als de regering, omdat met een geheel tegengestelde koers het doel (natuur behouden) niet bereikt kan worden. Om in de voetsporen van de huidige regering te blijven, is het belangrijk om te benadrukken dat een versterkte Ecologische Hoofdstructuur zorgt voor een dynamische natuur die beter bestand is tegen klimaatveranderingen. Hierdoor is er sprake van risicospreiding wat positieve economische gevolgen heeft.

Tevens is het zinvol om communicatiestrategieën van campagnes voornamelijk te richten op een te beïnvloeden waargenomen norm. Deze norm is wat mensen denken wat (belangrijke) anderen vinden dat zij moeten doen. Het beïnvloeden van het gedrag van mensen door middel van de waargenomen norm bleek bij uitstek belangrijk om op het gebied van natuur draagvlak te creëren bij burgers voor natuurbehoud. Draagvlak blijkt hierdoor ook het sleutelwoord te zijn in het advies aan Milieudefensie.

Een laatste aandachtspunt is de consequentiebetrokkenheid. Als natuur van persoonlijk belang wordt, passen mensen hun gedrag aan. Om deze reden is het zinvol wanneer Milieudefensie praktische belangen van natuurbehoud ook in hun campagnes expliciet zal benadrukken.

Concluderend adviseren wij een lange termijn focus op de verbetering van de ecologische hoofdstructuur en vergroting van de biodiversiteit door middel van het implementeren van verankerde en stabiele cognitieve waarden waarbij in eerste instantie beroep zal worden gedaan op hoog betrokken ontvangers. Vervolgens zal ingespeeld moeten worden op de waardenbetrokkenheid van de samenleving. Dit speelt een

cruciale rol in het al dan niet slagen van beleid gericht op de versterking van de Nederlandse natuur. Om op de lange termijn te bewerkstelligen dat de natuurwaarden van de Nederlandse burger meer prioriteit krijgen naast waarden voor o.a. veiligheid en mobiliteit is het noodzakelijk om 'de consequentiebetrokkenheid' als belangrijk communicatiedoel voor Milieudefensie te definiëren.

Puntsgewijs moet Milieudefensie zich voor het behoud van de natuur in Nederland richten op:

- Pressie uitoefenen op de overheid zodat de Ecologische Hoofdstructuur afgerond wordt wat een dynamische natuur en een vergrootte biodiversiteit tot gevolg heeft. Dit moet gedaan worden aan de hand van correcte en volledige geografische kennis.
- De consequentiebetrokkenheid bij burgers dient vergroot te worden door middel van informatieverstrekking vanuit Milieudefensie. Hierbij moet voornamelijk gefocust worden op de praktische consequenties van natuurvriendelijk gedrag voor de burger zelf en milieuargumenten moeten hierin een ondergeschikte rol spelen.
- Milieudefensie moet milieuwaarden benaderen als lange termijn doel, en dit ook overbrengen naar de regering. De natuur moet hierin een hogere plaats krijgen binnen de waardenhiërarchie.
- De beïnvloeding van de waargenomen norm werkt het meest effectief bij communicatie over natuur. Dit moet Milieudefensie in ogenschouw nemen bij het aanzetten van de burger tot 'groen gedrag'.

Naar aanleiding van bovenstaande punten adviseren wij Milieudefensie het onderdeel Ruimte & Landschap weer op te nemen in haar beleidsplan.

6. Discussie

In de discussie wordt gereflecteerd op het onderzoeksproces en de onderzoeksresultaten. Ook worden er enkele suggesties gegeven voor verder onderzoek.

6.1. Reflectie

Allereerst was er de overweging of het onderzoek wel of niet in adviesvorm geschreven zou worden. In eerste instantie was het idee om het advies voor de overheid (politieke partijen) te schrijven, maar al snel werd duidelijk dat de overheid het probleem was, niet de oplossing. Het doel van het onderzoek verschoof daarmee naar een advies voor een natuurbelangen organisatie, waarvoor uiteindelijk Milieudefensie gekozen is.

Ten tweede was er discussie over het onderzoeksgebied. Geografie richt zich bij dit onderwerp vooral op natuur, en communicatiekunde trekt het breder naar milieu. Hierdoor was het lastig in te schatten welke informatie wel en niet relevant was voor het onderzoek. Er is echter toch voor gekozen om bij natuur te blijven, zodat het onderzoeksgebied beter afgebakend was en het advies concreter geschreven kon worden.

6.2. Aanbevelingen

Behalve dat het aan te bevelen is dat bovenstaand advies opgevolgd wordt, zijn er ook enkele suggesties voor verder onderzoek te geven met betrekking tot natuurbeleid. Met het oog op de toekomst is het van belang verder te onderzoeken naar de kracht van de ecologische hoofdstructuur. In vele bronnen (Ministerie van LNV, 2005a; PBL, 2009; Natuurmonumenten, 2010) wordt al gesuggereerd dat een sterke ecologische hoofdstructuur zal leiden tot een meer flexibel en dynamische natuur met het oog op klimaatveranderingen. Onderzoek is nodig om te weten of dit werkelijk het geval is. Dit onderzoek zal van grote waarde zijn bij het vormen van toekomstig beleid ten behoeve van de natuur in Nederland en Europa. Als een sterke ecologische hoofdstructuur met een grote biodiversiteit Nederland kan beschermen tegen klimaatveranderingen, dan zal de overheid hier naar verwachting op inspelen met een beleid dat gunstig is voor de Nederlandse natuur.

Een tweede suggestie is te geven voor onderzoek op het gebied van communicatie. Hoe waardebetrokkenheid vergroot kan worden is en blijft een belangrijk onderzoeksgebied. Als hier meer over bekend is, kan de burger gerichter benaderd worden en kan een groter beroep gedaan worden op zijn functie als deelnemer aan de maatschappij. Dit heeft vervolgens zijn weerslag op de politiek die hierdoor wordt gerepresenteerd. Ook is het zeer interessant om naar de betrokkenheid van de burger bij natuur te kijken. Als de burger natuur waardeert, waarom uit zich dat dan niet in zijn stemgedrag? Wij hopen dat dit onderzoek in de toekomst uitgevoerd zal worden.

Literatuur

Bell, P.A. (1996). *Environmental psychology*. New York: Harcourt Brace.

Blake, J. (1999) Overcoming the 'value–action gap' in environmental policy: tensions between national policy and local experience, *Local Environment*, 4(3), pp. 257–278.

Bredenoord, H., Hinsberg, A. van, Knecht, B. de & Leneman, H. (2011). Herijking van de Ecologische Hoofdstructuur. Quick scan van varianten. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

Bright, A. D., Manfredi, M. J., Fishbein, M., & Bath, A. (1993). Application of the theory of reasoned action to the National Park Service's controlled burn policy. *Journal of Leisure Research*, 25(3), 263-280.

Centraal Planbureau (2010). Keuzes in kaart 2011-2015. Effecten van negen verkiezingsprogramma's op economie en milieu. Den Haag: Centraal Planbureau. Planbureau voor de Leefomgeving.

Chaiken, S., Liberman, A., & Eagly, A.H. (1989). Heuristic and systematic information processing within and beyond the persuasion context. In: J.S. Uleman & J.A. Bargh (eds.), *Unintended thought* (pp. 212-252). New York: Guilford

Coeterier, J.F., (2000). Hoe beleven wij onze omgeving? Resultaten van 25 jaar omgevingspsychologisch onderzoek in stad en landschap. Wageningen.

Het Utrechts Landschap (2011). Interne memo: wat hangt natuur en landschap boven het hoofd met dit kabinet? De 10 plagen van Kabinet Rutte. Utrecht.

Heide, M. van der & Ruijs, A. (2010). De betekenis van TEEB voor Nederland. Discussienotitie voor de Taskforce Biodiversiteit en natuurlijke hulpbronnen 20-3-2010. Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving.

Hoeken, H., Hornikx, J., Hustinx, L. (2009) *Overtuigende teksten. Onderzoek en ontwerp*. Coutinho, Bussum

Jacobs, M. (2006) *The production of mindscapes: a comprehensive theory of landscape*

experience. Wageningen: Wageningen Universiteit.

Jacobs, M.H. (2001). Meervoudige natuurwensen: evaluatie van het thema mensenwensen in Natuur Bos en Landschap voor de 21^e eeuw en Operatie Boomhut. Wageningen: Alterra Research Instituut voor de Groene Ruimte.

Johnson, B.T. en Eagly, A.H., (1989), Effects of involvement on persuasion: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 106, 290-314

Kollmuss A. en Agyeman J. (2002). Mind the Gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research*, Vol. 8, No. 3, 2002, Tufts University, Medford, MA, USA

Lecq, R. van der (2011). Het interdisciplinaire onderzoeksproces in acht stappen. Liberal Arts and Sciences. Utrecht: Universiteit van Utrecht.

Milieudefensie (2010). Milieudefensie. Geraardpleegd op 20 april 2011 via: www.Milieudefensie.nl .

Milieudefensie (2006). Algemeen Beleidsplan 2006-2010. Milieudefensie.

Milieudefensie (2010). Algemeen Beleidsplan 2010-2015. Milieudefensie.

Millennium Ecosystem Assessment (2003). Ecosystems and Human Well-Being: A Framework for Assessment. Washington: Millennium Ecosystem Assessment.

Ministerie van LNV (2005). Natuurbescherming in Nederland. Den Haag: Ministerie van LNV.

Ministerie van LNV (2005a). Handreiking Bestemmingsplan en Natuurwetgeving. Den Haag: Ministerie van LNV.

Natuurmonumenten (2010). Natuurmonumenten presenteert 5-puntenplan: Gun de natuur de tijd. 's-Graveland.

Oostenbrugge, R. van, Egmond, P. van & Jorritsma, I. (2010). Natuur als luxe of noodzaak:

natuurbeleid in beweging. De Levende Natuur. Jaargang 111, 5.

Opdam, P., Wieringa, K. (2010). *Wegen naar een nieuw natuurbeleid; een bijdrage voor discussie*. Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving.

Owens, S. (2000) Engaging the public: information and deliberation in environmental policy, *Environment and Planning A*, 32, pp. 1141–1148.

PBL (2009). *Natuurbalans 2009*. Publicatienummer 500414003. Den Haag/Bilthoven: Planbureau voor de Leefomgeving.

PBL (2011). *Natuurverkenning 2011*. Planbureau voor de Leefomgeving. Wageningen UR. Geraadpleegd op 1 mei 2011 via: <http://themasites.pbl.nl/natuurverkenning/>.

Petty, R.E., Haugtvedt, C.P. & Smith, S.M. (1995). Elaboration as a determinant of attitude strength: Creating attitudes that are persistent, resistant, and predictive of behavior. In R.E.

Petty & J.A. Krosnick (eds.), *Attitude strength: Antecedents and consequences* (pp. 93-130). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Petty, R.E., & Wegener, D.T. (1999). The Elaboration Likelihood Model: Current Status and Controversies. In S. Chaiken & Y. Trope (Eds.), *Dual process theories in social psychology* (pp.41-72). New York: Guilford Press.

Repko, A.F. (2008). *Interdisciplinary research. Process and theory*. Sage Publications, In.:California.

Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, M. Zanna, San Diego: Academic Press

Smith, P.B. & Schwartz S.H. (1997). Values. In: J.W. Berry, M. H. Segall & C. Kagitcibasi (eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (Vol. 3, pp. 77-118). Boston: Allyn en Bacon.

Verplanken, B. (1998) Milieuberokkenheid, milieuvorlichting en milieugedrag. In: Bartels, G. en Nelissen, W. (1998) De transactionele overheid: communicatie als instrument: zes thema's in de overheidsvoorlichting. Kluwer bedrijfsinformatie: Deventer

Wieringa, K., Oostenbrugge, R. van (2010). Vloek of zegen? Herijking van het natuurbeleid. VVD & CDA (2010). Vrijheid en verantwoordelijkheid. Concept regeerakkoord VVD-CDA. Den Haag.

Zande, A. van der, & During, R. (2010). Erfgoed en ruimtelijke planning; beleid, wetenschap, instrumenten en uitvoering. Den Haag: Sdu Uitgevers.

